

บทที่ 3 การทํางาน

อาชีพหลักและเป็นอาชีพเบื้องต้นของราชบุรุษชาวไทย ก็เป็นไปทำงานเดียวกับชาวไทย ในยุคก่อน นั่นก็คือ การทํางาน ทำสวน ทำไร่ สำหรับในสมัยรัตนโกสินธ์นี้ อาณาเขตของอาณาจักรก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากมายนักไปจากสมัยอาณาจักรอยุธยา เพียงแต่เปลี่ยนราชธานีจากอยุธยาเป็นกรุงเทพฯ แต่ถึงกระนั้นก็ตามก็ควรพิจารณาสภาพพื้นดิน และความอุดมสมบูรณ์ของอาณาจักรใหม่แห่งนี้

3.1 สภาพภูมิประเทศ: พื้นดิน และแม่น้ำ

อาจกล่าวได้ว่า อาณาจักรอันกว้างใหญ่ของกรุงรัตนโกสินธ์มีความอุดมสมบูรณ์มาก ไม่ว่าจะเป็นสภาพพื้นดิน แม่น้ำหรือท่าเรือต่างก็มีสภาพอันนรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อความมั่งคั้งทางเศรษฐกิจ หลักฐานที่เป็นเครื่องยืนยันข้ออ้างดังกล่าว ได้แก่ วัวพ้องต้องกัน คือ หลักฐานของ ครอว์เฟอร์ด กล่าวว่า

อาณาจักรสยาม...มีดินและการเพาะปลูกนานาชนิด ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะไม่ผิดที่กล่าวว่าไม่มีประเทศไทยในโลกที่อุดมสมบูรณ์เช่นนี้ เพราะ ไม่แพะอุดมไปด้วยแร่ธาตุ พืชพันธุ์อัญญาหาร และปศุสัตว์นานาชนิด แต่ยังอุดมไปด้วยผลิตผลที่จะช่วยกระตุ้นให้มีการค้าพาณิชย์เกิดขึ้น และเป็นที่สนับสนุนของชาวต่างประเทศที่จะเข้าไปพำนักระยะ¹

ส่วนหลักฐานของบทหลวงปala เล็กว่า ยังมีน้ำหนักในการยืนยันความอุดมสมบูรณ์ของกรุงสยามในสมัยนั้นได้ดี เพราะบادห์หลวงผู้นี้ได้พำนักอยู่ในกรุงสยามเป็นเวลานานถึง 20 ปีเศษ ด้วยความเป็นคนซ่าสั้งสังเกต ท่านได้ศึกษาสภาพพื้นดิน น้ำท่วม ลมพัดอากาศของเมืองไทยในสมัยนั้นอย่างละเอียด และยังได้มีโอกาสเดินทางไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ของเมืองไทย ในขณะนั้นอีกด้วย ด้วยเหตุนี้เองผู้เขียนจึงเชื่อมั่นว่า สภาพภูมิประเทศตามที่กล่าวมาหลัง

ภาพสั้นราชปัลเตกัวช์ประมุขแห่งมิสซังในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2381

จาก ที่ระลึกภาพประวัติศาสตร์แห่งราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พระนคร : กิตติการพิมพ์, 2526), หน้า 710.

ป้าลเลกัวร์ซ คงไม่ห่างไกลไปจากความจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ตามหลักฐานของท่านบาทหลวงได้กล่าวไว้ว่า

...ในโลกนี้ยังจะมีประเทศให้บ้างที่มีความอุดมสมบูรณ์เช่น ไปกว่าประเทศใดๆ ก็ว่าประเทศส่วน
ที่อุดหนาไฟ โคลนดอนของเมืองน้ำ (เจ้าพระยา) ได้ทำให้พืชพรรณดินอุดมไปด้วยปูอยู่
ทุกปี โดยเห็นจะไม่ต้องบำรุงพืชใดเลย ก็ได้ต้นข้าวออกใหม่ล้วนเป็นสีเขียวเทา ที่
ไม่เพียงพอเด็กชาวน้ำท่านนั้น ยังส่องออกไปข้างบ้านเมืองจันและที่อื่นๆ
ได้ลักษณะไม่น้อยกว่า 15,000 กก.ต่อไร่..²

(1 กก.ต่อไร่ = 100 กิโลกรัม)

ส่วนในเรื่องที่เกี่ยวกับแม่น้ำ เมืองไทยในสมัยนั้นมีแม่น้ำสำคัญๆ หลายสายที่สำคัญ
ที่สุดก็คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งบาทหลวงป้าลเลกัวร์ได้สังเกตปรากฏการณ์ของแม่น้ำสายนี้
ไว้ว่า

...ทุ่นที่ร้านใหญ่ทุกปี ตั้งแต่เดือนมิถุนายนเป็นต้นไป น้ำจะเริ่มสูงเป็นสีแดง
ด้วยโคลนดอนที่พัดมาทางทากทางหน้า กระแสน้ำไหลเข้าขึ้น ระดับน้ำสูงขึ้น...พอถึง
เดือนสิงหาคมก็จะดันขึ้น ทุ่นเข้าไปในท้องทุ่งและมีระดับสูงจากต้นถึง 1 เมตร
บางที่ถึง 2 เมตรก็มี ต้นข้าวเดินติดขึ้นในระยะน้ำท่วมอยู่นี้ แทนที่น้ำทุ่นจะ³
เป็นอุทกภัยกลับมีคุณประโยชน์ ทำให้ต้นข้าวในนาเจริญขึ้นเสียอีก น้ำจะทุ่มทุ่ง
อยู่จนถึงกึ่งพุ่มพุ่มฯลฯ...

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำที่อำนวยประโยชน์อีกมากในสมัยนั้น ซึ่งได้แก่ แม่น้ำที่ไหลผ่าน
จังหวัด ในฤดูฝนน้ำจะล้นฟังและทุ่นเข้าไปในที่ร้านสูงถึง 12 สลับ ทำให้ได้ประโยชน์จากการ
ทำไร่นา ส่วนแม่น้ำแปรตัว แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งมีปากน้ำอันกว้างใหญ่ได้หล่อ
ให้แหล่งเริ่ยงที่ร้านสูมส่วนใหญ่ของเมืองไทย มีสำหรับทุกปี เพราะได้สมทบกับแม่น้ำเจ้าพระยา⁴

อนึ่งในขณะที่น้ำทุ่นนั้น ก็ใช้จะก่อความเสียหายให้แก่บ้านเมืองไม่ ทั้งนี้เพราะในยาม
น้ำทุ่นกลับเอื้ออำนวยแก่ต้นข้าว และยังทำให้ “จำนวนปลาได้เพิ่มพูนอย่างนับไม่ถ้วนในท้องทุ่ง
ตามกอกอกและแพพัก”⁵ ครั้นน้ำลดลง “ฝูงปลาที่จะเคลื่อนย้ายไปตามน้ำไปลงแม่น้ำลำคลอง
ด้วยมากมายก่ายกองรวมกับฝูงมด...ปลาบางส่วนตกคลังอยู่ในท้องทุ่ง ในป่า หนอง และบึง
ธรรมชาติ”⁶

จะเห็นได้ว่า เมืองไทยอุดมสมบูรณ์มาก ไม่เฉพาะในท้องทุ่งเท่านั้นที่ที่ดินอุดมดี “ยังเรือกสวน ต้นเข้าและบางทีบนภูเขาเองก็ยังมีผู้คนไปปลูก ไปทำไร่ให้เขียวชุ่มพุ่ม” ฯลฯ และได้ผลิตผลมากมายไปทั่งนั้น”⁷

3.2 การทำงานของชานาสมัยรัตนโกสินทร์ (ตอนต้น)

การทำงานของชานาสมัยนี้คงมีวิธีการปฏิบัติทำงานเดียวกับชานาในสมัยอยุธยา นั่นเอง แต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงเทคนิคหรือขั้นตอน เนื่องจากได้ปรับตัวเข้ากับความเจริญแบบตะวันตก ดังจะได้ศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

3.2.1 การจัดงานที่ดินทำงาน และการรังวัดนา

ลักษณะการเข้าไปมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในการทำงานหรือการจัดงานที่ดินทำงาน เคยปฏิบัติมาครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดบ้างเล็กน้อยก็ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก้าวคือ เดิมในสมัยอยุธยา ตามกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ก้าวไว้ร่ว่า ราชฎรที่ถังป่าทำงาน ขึ้นใหม่ก็ต้องห้าม หรือเข้าทำในนาเก่า ซึ่งถูกทอดทิ้งก็ต้องแจ้งความแก่เสนา นายราษฎร นาoyer อการเพื่อนำเข้าพนักงานเหล่านี้ไปคุ้ม และออกโฉนดที่ดินให้แก่ตน

ถ้าผู้ใดลักครอบ ก่นสร้าง เลิกรังทำตามอําเภอใจ
เอง ให้บอกเสนา นายราษฎร นายอการจัน ให้
ก็ตีผู้ร้องฟ้องพิจารณาเป็นสัด ไชร์ ให้ลงโทษ
หักฐาน⁸

แต่ปรากฏในท้องตราเรื่องข้าหลวงรังวัดนา ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก้าวว่า

... ราชฎรจะเลิกรังทำขันใหม่นอกตราแคง
ถ้าหัวเมืองให้ราชฎรออกแก่ยกระเบื้องบัตรและเสนา
แล้วให้ไปบอกกรมนาอาตราของ ถ้ากรุงเทพฯ
ให้มานอกกรมนาปิดตราของ จะได้อ่านัญชีนา
ไว้ ราชฎรจึงไม่ริวากัน⁹

แสดงว่าระเบียบการออกหนังสือสำคัญ แสดงการครอบครองที่ดินในรัชกาลที่ 2 ได้เปลี่ยนแปลงไปจากการเบียบการที่บัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาก คือ ผู้ที่ทำงานใหม่ได้เต้นหังสือสำคัญแสดงการจอง ที่เรียกว่า “ตราจอง” ไม่ได้โฉนดอันเป็นหนังสือสำคัญแสดงการครอบครองทันที เหมือนอย่างเดก่อน การออกโฉนดก็เข้มงวดกว่าเดก่อน เสนา นายราษฎร

นายอกร ออกโฉนดไม่ได้ กรมนา กือออกโฉนดไม่ได้ ออกได้แต่ตราของ ผู้มีอำนาจออกโฉนดต้อง
คงจะข้าหลวงซึ่งพระมหาชัตติย์ทรงแต่งตั้ง การที่ต้องเปลี่ยนระบบที่เปลี่ยนการอยู่กันหนึ่งสิ่งสำคัญ
ไปจากวิธีการเดิม สันนิษฐานว่าคงเกิดจากการที่ผู้ได้โฉนดไปแล้ว มากรายด้วยกันทดสอบทิ้งที่นา
ไปหาที่ใหม่ทำต่อไป และเมื่อได้โฉนดอีกฉบับหนึ่ง ทำอยู่ไม่ถูกที่ก็ทดสอบทิ้งอีก เรียกว่าทำนา
อย่างทิ้ง ๆ ข้าง ๆ รัฐบาลเห็นว่า การทำเช่นนี้เป็นการใช้ที่ดินเปลืองอย่างไม่สมควร และ
ทำให้ราชภูมิชั่งยังไม่มีที่ดินทำมาหากินหาที่ดินได้ยาก จึงดำเนินการแก้ไขระบบที่เปลี่ยนการออก
หนังสือสำคัญเสียใหม่คือ ให้ครองแก่คนที่ทำนา ทำไร่ใหม่ ๆ ต่อเมื่อเห็นว่าเป็นผู้ทำนาอย่างยืน
ไม่ทิ้ง ๆ ข้าง ๆ จึงจะให้โฉนดตราแดงยึดถือ¹⁰

ถ้าเราพิจารณาห้องตราที่เสนอပดที่สั่งการไปยังกรมการเมืองต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 2
เปรียบเทียบกับกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ก็จะเห็นว่าหลักการสำคัญเกี่ยวกับที่ดิน ซึ่งบัญญัติ
ไว้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด หลักการสำคัญมี 3 ข้อ ดังนี้
คือ¹¹

ข้อ 1. ที่ดินที่ราชณาจกรเป็นของพระมหาชัตติย์ ต่อพระราชทานให้แก่รัตตide
หรือบุคคลใด วัดนั้นหรือบุคคลนั้นจึงจะได้กรรมสิทธิ์และกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนี้ถือเป็นราชก
ตกทอดไปยังทายาทได้

ข้อ 2 ราชภูมิและข้าราชการทั่วไปได้แต่สิทธิครอบครองที่ดินเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึง
ซื้อขายที่ดินไม่ได้ มาตรา 34 ของกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบัญญัติว่า "...นาอยู่ในท้องที่แห่ง¹²
ราชภูมิร้าง หากผู้รับแก้ส่วยหลวงต่อเจ้าเมืองมีได้ และเจ้าเมืองอาณาัตทำ แล้วผู้ออกมาร่วม
เป็นลูกหลาน พ่อแม่และสายเจ้าของนา จะอาณาัตทำและพิจารณาเป็นสักใช้ ให้คงนาให้
แก่เขา และให้เจ้าเมืองเรียกເຫຼວມส่วยเข้าพระคลังท่านแล" นี้แสดงว่า กฎหมายยอมให้มีผู้รับ
ช่วงสิทธิครอบครองเช่นเดียวกับกรรมสิทธิ์ แต่ผิดกับกรรมสิทธิ์ที่ทำการซื้อขายไม่ได้ ส่วน
ผู้มีกรรมสิทธิ์นี้จะขายหรือจำนำ หรือโอน ให้แก่ผู้ใดก็ทำได้

ข้อ 3. รัฐบาลไม่ต้องการให้มีการทำนาเลื่อนลอย หรือครอบครองที่ดินไว้โดย ๆ ถ้า
ทดสอบทิ้งนาของตนไป ก้อนดินจะให้ผู้อื่นเข้าครอบครองแทนได้ ถ้ายังไม่มีคนเข้าครอบครองก็เป็น
หน้าที่ของเจ้าพนักงานส่วนท้องที่นี่จะต้องขวนขวยหาคนเข้ามาทำ ห้องตราในสมัยรัชกาลที่ 2
กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "อนึ่งถ้านานาข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน เจ้าต่างกรมหากมีได้ กรม
ฝ่ายหน้า ฝ่ายในเจ้าเมือง กรรมการและอาณาประชาราชภูมิ บรรดาทำนาเลี้ยงชีวิตอยู่ในแคว้น
ขอบขัณฑ์เสมา กรุงเทพ ถ้าข้าหลวงกรมการ ผู้กำกับรังวัดนาได้มีโฉนดตราแดงแล้วนั้น ถ้า

ไม่ทำนานนั้นต่อไป ก็ให้อานานั้นมอบเว็บแก่กำนันเสนา ให้บอกราชการนำกรุงฯ เมื่อเทศบาลทำนา เสนาจะได้ให้ผู้อื่นทำต่อไป อย่าให้ห่วงเห็นนาไว้ให้กร้างเป็นอันขาดที่เดียว”¹³ นี่เป็นระเบียบการใหม่ใช้บังคับเฉพาะนาที่วิโอนดแล้ว ผู้กรอบครองมีหน้าที่ต้องแจ้งความแก่กำนัน หรือเสนา เพื่อเจ้าพนักงานที่ได้รับแจ้งจะได้แก้ทะเบียนที่ดินที่ตนรักษา พร้อมทั้งแจ้งไปให้กรมนาหารบ ข้อความตอนท้ายของห้องตรา กำหนดให้แม่กองรังวัดนามอบทะเบียนที่ดิน ที่รังวัด และออกโฉนดตราแดงเรียบร้อยแล้วแก่กรมนา เพื่อจะได้เป็นหลักฐานสำหรับเก็บค่านา จากเจ้าของนาต่อไป

อันนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้มีธรรมเนียมปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับ การจัดที่นาให้ราชภูมิทำกินให้เป็นระเบียบแบบแผน นั่นคือ การรังวัดนา (มีการรังวัดสวนด้วย) การรังวัดนาที่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ* ประการหนึ่งของพระมหากรซัตรีวงศ์ใหม่ เมื่อ เสด็จขึ้นเสวยราชย์สมบดิ การรังวัดนาในสมัยนั้นมีความต้องการที่จะรู้เนื้อที่นาแต่ละแปลง เพื่อเก็บค่านาและบังคับชื่อข้าวให้เป็นไปอย่างถูกต้องอีกประการหนึ่ง ต้องการช่วยเหลือเจ้า ของนาให้ได้โฉนดตราแดงเก็บไว้เป็นหลักฐานไว้อ้างกับคนอื่น ๆ ที่จะเข้ามาครอบครองที่ดิน ของตน นอกจากนี้การรังวัดนา ยังเป็นประโยชน์ต่อการคลังและการคลาอีกด้วย ที่ช่วยลด คดีวิวาทเกี่ยวกับแย่งที่ทำนาหากินให้น้อยลง พระมหากรซัตรีวงศ์ใหม่จึงต้องเอาพระทัยใส่ใน การกิจข้อนี้¹⁴

การรังวัดในสมัยนั้นคงจะปฏิบัติกันเพียงรัชกาลระยะครั้ง หรืออย่างมากก็สองครั้งเท่านั้น เพราะเหตุที่การรังวัดนา ๆ จึงจะมีสักครั้งหนึ่ง บัญชีนาที่ทำไว้แต่ในรัชกาลก่อนจึงอาจจะ ไม่ตรงกับความเป็นจริงในรัชกาลใหม่ เช่น นาถูกทอดทิ้งให้ร้างบ้าง นาเปลี่ยนผู้กรอบครอง ไปแล้วบ้าง นาต่ำบันนั้นเพิ่มขึ้นแต่น่าตำบันนี้ลดลงอย่างนี้ เป็นต้น จึงต้องทำบัญชีกันใหม่

เรื่องรังวัดนาในต้นรัชกาลที่ 2 มีหลักฐานปรากฏในร่างห้องตราถึงหัวเมือง เรื่อง ข้าหลวงรังวัดนาอยู่กรุงฯ จด. จ.ศ. ๑๑๗๓ เมื่อรัฐบาลจะดำเนินการรังวัดนา ก็ต้องแต่งตั้ง คณะกรรมการรังวัดนาขึ้นหลาย ๆ กอง เพื่อจะได้ออกไปทำการได้หลายท้องที่พร้อม ๆ กัน

*ธรรมเนียมปฏิบัติของพระมหากรซัตรีวงศ์ใหม่ เมื่อขึ้นครองราชย์ประกอบด้วยการปฏิบัติหลาย อย่างพร้อม ๆ กัน ได้แก่ การเลื่อนยอดเจ้านาย ข้าราชการและพระสงฆ์ ปล่อยนักโทษ เว้นแต่พวกม่ายข้าศึก เร่งรัดคดีที่ค้างในโรงศาลให้สำเร็จโดยเร็ว โดยไม่เรียกร้องค่าธรรมเนียมและค่าปรับจากคุกคาม การ สักเล็กไปกว่าที่พระราชนยาจั้ง และรวมทั้งการรังวัดนา รังวัดสวนด้วย

กองหนึ่ง ๆ มีข้าหลวง 5 คน ถ้าท้องที่กว้างขวางมากก็ใช้ 6 คน เป็นแม่กองคนหนึ่ง เป็นมหาดเล็กวังหลวงคนหนึ่ง เป็นข้าหลวงกรมพระราชนัดบุรุษ คนหนึ่ง นอกนั้นเป็นข้าราชการกรมนา กรมมหาดไทยและกรมกลาโหม ทางฝ่ายผู้บุกครองท้องที่ คือ ผู้ว่าราชการเมืองจะต้องตั้งกรรมการเมือง เสนา นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ช่วยกองข้าหลวงในการรังวัดนา¹⁵

เมื่อจะรังวัดนาคำบลได้ก็ต้องทำพิธีร่องเสียก่อน เจ้าหน้าที่ทุกคน รวมทั้งคนชักเชือก กระแสพยานต้องเข้าวัดทำการสถาบันตัวต่อหน้าพระพุทธรูปว่าจะทำการรังวัดนาของราชภูมิอย่างซื่อตรง ไม่เบี่ยดบัง เอาน้ำน้อยให้เป็นมาก นามากเอาเป็นน้อย เป็นอันขาดที่เดียว เสนา และกำนันมีหน้าที่ทำนายศรี 2 สำรับ ให้เทพารักษ์เจ้าทุ่งสำรับหนึ่ง ทำขวัญเชือกกระแสพยานอีกสำรับหนึ่ง ฝ่ายเจ้าของนาต้องจัดหาผ้าขาวผืนหนึ่ง (หรือเงิน 3 สลึง) ร่มคันหนึ่ง (1 สลึง) ขันลังหน้าใบหนึ่ง (2 สลึง) เสื้อผืนหนึ่ง (1 เพื่อง) มาร่วมพิธี กับต้องเสียเงินค่าชักเชือกกระแสพยาน 1 บาท ค่าเสกน้ำ 1 เพื่อง¹⁶

เวลาทำการรังวัด เสมือนจะต้องเขียนรายการลงในทะเบียน 2 ชุด สำหรับแม่กอง 1 ชุด และให้เสนอซึ่งเป็นข้าราชการกรมนาในส่วนภูมิภาค 1 ชุด ในรายการมีชื่อเจ้าของนา ชื่อบ้าน ชื่อคำบล ส่วนรุ้ง (กว้าง) ส่วนยาว (ยาว) ของที่ดิน เนื้อที่นา และศักราช เวลาเขียน โฉนดคือกรอกรายการในทะเบียนลงไป คงเขียนลงในกระดาษข้อยสีขาว แล้วประทับตราของ ข้าหลวง แม่กองประทับตราที่รุ้งและยาว และที่ศักราช ข้าหลวงกรมนาประทับตราที่ชื่อเจ้าของนาและเนื้อนา ส่วนข้าหลวงกรมพระราชนัดบุรุษ ประทับตราที่หลังโฉนด ตราทุกดวง มีสีแดงจึงเรียกโฉนดว่าโฉนดตราแดง โฉนดสมัยนี้ไม่ต้องมีรายการเปลี่ยนแปลงกรมสิทธิ์ เมื่อโฉนดสมัยปัจจุบัน เพราะเจ้าของนาแทนทุกคนมีแต่สิทธิ์ครอบครองท่า�ัน เมื่อกอง ข้าหลวงทำโฉนดเสร็จแล้วก็จะนัดเจ้าของนาให้ไปรับโฉนดตราแดง สำหรับค่าธรรมเนียม หลักฐานในท้องตราเรื่องข้าหลวงรังวัดนา กล่าวว่า ค่าโฉนดตราแดงให้เรียกแก่ราชภูมิเจ้าของนา 100 ไร่เป็นเงิน 1 บาท 2 สลึง¹⁷

3.2.2 แหล่งที่มา

คงขยายตัวจากแหล่งเดิมลงมาทางใต้ ที่เป็นแหล่งนาสำคัญในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นได้แก่ นาแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมืองสระบุรี แขวงเมืองนครนายก เหล่านี้มีท้องนามาก ส่วนที่ยังเป็นท้องนาอีก ก็ได้แก่ แขวงเมืองนนทบุรี

แขวงเมืองปทุมธานี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ และแขวงกรุงเทพฯ¹⁸ ส่วนทาง ปักช์ใต้แหล่งทำนาใหญ่ที่สุดเดิมจะอยู่ทางเมืองนครศรีธรรมราช เมืองที่มีดินบุกมาก เช่น เมืองกลาง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งนั้น มีการทำนาอยู่ เพราะบ้านเมืองมีภูเขาไม่เหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม ส่วนทางภาคอีสานแหล่งทำนาใหญ่โดยที่สุดคงจะเป็นเมืองนครราชสีมา อันเป็น เมืองใหญ่ที่สุดในภาคนั้น แต่ข้าวที่ปลูกกันแพร่หลายในภาคนี้ เป็นข้าวเหนียว ซึ่งชาวบ้าน ชอบรับประทานมากกว่าข้าวเจ้า

3.2.3 พันธุ์ข้าว¹⁹

ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการเรียกข้าวต่างๆ กันไปตามทัศนะของบุคคลกสุ่มต่างๆ สำหรับชาวนาเรียกข้าวเจ้าตามอายุของข้าวว่า ข้าวเนา ข้าวกลางและข้าวหนัก ข้าวเบา คือ ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ภายใต้ภัยในเวลา 3 เดือนครึ่ง ส่วนข้าวกลาง เป็นข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ภายใต้ภัยในเวลา 4 เดือน-4 เดือนครึ่ง ส่วนข้าวหนัก เป็นข้าวที่ปลูกนานที่สุด บางพันธุ์นานกว่า 5 เดือน บาง พันธุ์นานกว่า 6 เดือน ชาวนาที่อยู่ในห้องที่ห้องที่จะปลูกข้าวได้ทั้ง 3 ชนิด มักจะปลูกข้าวทั้ง 3 ชนิด เพื่อจะได้มีเวลาเก็บเกี่ยวทันกับกาลเป็นรุ่นๆ ไป ขั้นต้นก็เกี่ยวข้าวเบา ต่อมาเก็บเกี่ยวข้าวกลาง ในที่สุดจึงเก็บเกี่ยวข้าวหนัก

สำหรับพ่อค้าเรียกว่า ข้าวนารสุวนและข้าวนามีอง ซึ่งเป็นการเรียกตามวิธีของการ เพาะปลูกข้าว คือถ้าปลูกด้วยวิธีด้ำ เรียกข้าวที่ปลูกว่า ข้าวนารสุวน ถ้าปลูกด้วยวิธีหัวนเรียก ข้าวที่ปลูกว่าข้าวนามีอง

ข้าวนามีอง ปลูกกันในที่นาสุ่นเขตอยุธยา ข้าวนามีองใช้วิธีหัวนเมื่อต้นข้าวตั้งตัวจะ งอกแข็งกับน้ำได้ เป็นข้าวที่งอกเร็ว และอาจงอกกันแน่ซึ่งขึ้นเร็ว และอาจงอกยาวถึง 3 หรือ 4 วันก็ได้ ตามลำต้นหัวน้ำมีข้อ ซึ่งมีรากออกทุกข้อ เพราะจะนั่นต้นข้าวชนิดนี้จึงมีทางกินอาหาร ได้มาก เมื่อต้นข้าวตั้งงอกแข็งกับน้ำได้แล้ว เจ้าของก็ไม่ต้องทำอะไรใจจนน้ำลดลงและถึงกำหนด ก็เกี่ยวได้ การทำนาเมืองได้เบรียบมาก เพราะโอกาสที่ข้าวจะเสียหักหมัดในปีได้นั้นอยู่ เจ้าของจึงมักจะเป็นผู้มีอันจะกินและจะหุ่มข้าวนาที่ทำนาสุวน หักนี้ เพราะข้าวนารสุวนนั้น ข้าวนานี้ต้องคำล้าเมื่อยราวกับหลังจะหัก ในฤดูที่น้ำท่วมลึกนั้น ชาวนาที่ทำนาเมืองไม่ต้องทำ งานอะไร นอกจากหาอาหารให้ควายกิน และอาหารนั้นต้องปลูกร้านเป็นที่เก็บให้พัฒนา การ ที่ทำเช่นนี้พระในฤดูน้ำท่วมน้ำลึกมาก จนแม้แต่ควายก็เที่ยวหาอาหารกินไม่ได้

ลักษณะทั่วไปของข้าวนาเมืองนั้น คือ เมล็ดสั้นกว่าข้าวนาสวน ปลอกมีเลื่อมมันหอยแม้จะมีเมล็ดสั้น แต่มีรสหวาน ทำให้คนนิยมบริโภคมากกว่าข้าวนาสวน เนื่องจากข้าวนาเมืองนั้นทำในที่ลุ่มน้ำท่วมลึก เมื่อเทียบกับนาสวนจึงทำได้น้อยกว่าข้าวนาสวน

สำหรับข้าวนาสวน วิธีทำ ผู้ทำต้องทำงานหลายขั้น ขั้นแรก ต้องเอาข้าวลงอกไปปลูกในแปลงที่กำลังตากกล้า เมื่อได้เวลาจึงถอนกล้าไปปลูกในนาด้วยวิธีด้ำ และต้องคอยระวังน้ำในนา ไม่ให้น้อยไปหรือมากไป ถ้าหันน้อยไปต้องชักนำจากคลอง จากแม่น้ำหรือจากแม่น้ำฝายเข้าไปในนา ถ้าหัวมากเกินไปต้องระบายออกจากห้องนา การปลูกข้าววิธีนี้เรียกว่า ทำนาด้ำ และข้าวที่ได้เรียกว่า ข้าวนาสวน

ส่วนรัฐบาลเรียกอีกแบบหนึ่ง โดยอาศัยหลักการเก็บอากรค่านา เรียกว่า นาคูโโค กับนาฟางลอย เมื่อพิจารณาวิธีการเพาะปลูกแล้วก็กล่าวได้ว่า นาคูโโค คือนานหัวน้ำ และข้าวที่ได้จากนานหัวน้ำเรียกว่า ข้าวนาเมือง นั่นเอง ส่วนนาฟางลอย คือ นาด้ำและข้าวที่ได้จากการด้ำ เรียกว่า ข้าวนาสวน นั่นเอง

การที่เรียนรู้เป็น 2 ประเภท คือ นาคูโโค และฟางลอย มีที่มาตั้งนี้ คือ เนื่องมาจากการเก็บภาษีอากรค่าน้ำนั่นเอง ที่อาจจะก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมได้ เพราะเห็นว่านาบางแห่งอาศัยแต่น้ำฝนประการเดียว ถ้าฝนแล้งหรือฝนมาเร็ว หรือมาช้าผิดปกติแล้ว ชาวนาจะทำนาได้ผลไม่เต็มที่ ส่วนนาอีกประเภทหนึ่งได้อาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำท่า ความเสียหายจึงไม่ค่อยเกิด เพราะฉะนั้นการเสียอากรค่าน้ำของราชฎรต่อรัฐบาลจากเจ้าของนาทั้งสองประเภทนี้ ควรจะแตกต่างกัน จึงจะเป็นการยุติธรรม กล่าวคือ นาประเภทที่อาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำท่า ไม่ค่อยเกิดความเสียหายนั้นจัดเป็นนาประเภทนาคูโโค ซึ่งเจ้าของนาต้องเสียอากรตามเนื้อที่นาในโฉนดที่ดิน เช่น โฉนดที่ดินระบุเนื้อที่ว่ามีอยู่ 20 ไร่ เจ้าของนาต้องเสียอากรไร่ละ 2 ถัง เป็นจำนวน 40 ถัง ส่วนนาประเภทที่อาศัยแต่น้ำฝนอย่างเดียว โอกาสเสียหายมีมาก จัดเป็นนาประเภทนาฟางลอย เจ้าของนาให้เสียอากรตามเนื้อที่นาที่เก็บเกี่ยวได้ในปีหนึ่ง ๆ ไม่ต้องเสียอากรตามเนื้อที่นาในโฉนด สำหรับนาประเภทเหล่านี้ เจ้าพนักงานต้องไปตรวจสอบทุก ๆ ปี เมื่อเห็น ตกซังในที่นา ก็จะรู้ได้ทันทีว่า มีการเกี่ยวข้าวในที่แปลงนี้แล้ว เจ้าของนาทำเต็มตามหน้าโฉนดหรือไม่ ก็สามารถรู้ได้จากตกซัง อันเป็นหลักฐานปัจจุบันอ้างให้เห็นอย่างชัดเจน²⁰

สำหรับคุณภาพของข้าวเมืองไทย ได้รับคำชมจากชาวต่างประเทศ คือ ปัลเลกัวร์ ว่า “ต้นข้าว กอใหญ่ มีรสเด็ดวิเศษ”²¹ และยังมีหลักฐานยืนยันถึงคุณวิเศษของข้าวไทย ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 ว่า ข้าวของไทยมีรสเด็ดกว่าข้าวของประเทศอื่น ๆ พ่อค้าข้าวในต่างประเทศจึงสั่งซื้อข้าวแทนไม่พอยา และให้ราคาข้าวไทยสูงกว่าข้าวของประเทศอื่น ๆ ดังปรากฏในรายงานราคาน้ำข้าวสารในตลาดเมืองอ่องกง เมื่อต้นศ.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) ดังต่อไปนี้²²

ข้าวขาวเมืองไทย	hablal	3.40-3.50	เกรียง
ข้าวขาวเมืองย่างกุ้ง	"	3.35-3.40	"
ข้าวขาวเมืองเชียง่อน	"	3.25-3.30	"
ข้าวขาวเมืองบังกะฬา	"	3.25-3.45	"
ข้าวขาวเมืองมีโจ	"	3.15-3.20	"

3.2.4 วิธีการทำนา

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชาวไทยก็ทำนาอย่างเดียวกับที่เคยปฏิบัติกันมาแต่สมัยอยุธยา ซึ่งจะเห็นได้จากบันทึกของบาทหลวงปัลเลกัวร์ว่า ในเดือนพฤษภาคม ชาวนาจะลงมือปรับพื้นดินในท้องนาโดยวิธีครุดแล้วถอนวัชชพืชทิ้ง เสร็จแล้วจึงลงมือไถดะ พลิกดินด้วยหัวหมู ขนาดเล็ก สักเท่าฝ่ามือ พอฝนตันถูกตกลงมาก็ลงมือบากดำ ต้นกล้าได้ฝนก็จะเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว การเก็บเกี่ยวจะทำกันในเดือนมกราคม ต้นข้าวจะได้รับการนวดบนลานในนาแห้งแล้วชาวนา ก็จะเผาฟางและซังข้าว เพื่อให้ดินมีปุ๋ยเพิ่มขึ้นอีก สำหรับการจะสีข้าวเปลือกออก มาเป็นข้าวสาร ก็ทำกันในครกกระเดื่อง²³

ปัลเลกัวร์ได้ตั้งข้อสังเกตต่อไปว่า ผลผลิตไม่มากเลย ซึ่งในความเป็นจริงผลผลิตผลอาจจะเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าหรือสามเท่าได้ ถ้าชาวนาได้ทำงานกันอย่างเต็มที่ แต่ชาวนาทำกันจริง ๆ เพียงครึ่งหนึ่งของพื้นที่รากเท่านั้น ด้วยวิธีกดหัวอย่างง่าย ๆ ซึ่งถ้าจะทำงานกันปีละ 2 ครั้งก็ยอมทำได้ แต่ที่ไม่เป็นเช่นนั้นก็ เพราะ “ด้วยความขี้เกียจ จึงพอยใจทำงานกับเพียงปีละครั้ง เดียวเท่านั้นเอง”²⁴

3.2.5 นโยบายผู้ปักธงในการส่งเสริมการทำนา

ผู้ปักธงในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นต่างก็กระหนักดีถึงความสำคัญของการทำนาเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ท่านจึงได้ขวนข่วยให้การสนับสนุนในแนวทางต่าง ๆ ที่พึงกระทำได้ ดังนี้ คือ

1. เมื่อถึงฤดูกาลการทำนา พระองค์ก็จะโปรดให้มีหนังสือถึงเจ้าเมืองต่าง ๆ ให้กำชับราชทูร่วงถ่าตักเดือนให้ขยันแข็งในการทำนา ดังปรากฏหลักฐานในรัชกาลที่ 2 เป็นหนังสือถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวไว้ดังนี้นี่ว่า

...อนึ่งข้าวนี้เป็นกระหุ้มราชการ ถ้าถึงเทศกาลทำนา
ให้ตักเดือนว่า ก่อตัวแก่ ภานาประชาราชภูมิ ให้ขักขวน
กันทำไร่นาอย่างเด็นญูนิ ให้ได้ผล แล้วก็ข้าวจะมาก
จะได้เป็นกำลังราชการ และทำบุญให้กานเป็นการคุกค
ลืม ไป²⁵

แม้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ทรงปฏิบัติทำนองเดียวกัน

2. ในการทำนาหัน นาเมืองไทยต้องพึ่งพาอาศัยทั้งน้ำท่าและน้ำฝน แต่เมื่อเกิดมีปัญหารain น้ำขึ้นมา กษัตริย์รัตนโกสินทร์ก็มีได้วางพระทัย ทรงกำชับให้รายงานน้ำฝน น้ำท่า ให้ทรงทราบอยู่เสมอ มีตัวอย่างเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อพ.ศ. 2385 ซึ่งเป็นวันที่ฝนแล้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังเจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหาโยชา พระยาราชสุกาวดี พระยาสุรเสนาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้ดูแล กับเจ้าเมืองกรมการ ขึ้นมาช่วยคิดอ่าน ในน้ำ ปิดน้ำ กันน้ำในนาไว เพื่อมิให้น้ำในท้องนาไหลบ่าลงน้ำลงคลอง ท้องนาที่ทรงวิตกมาก ก็ได้แก่ นาแห่งกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี และเมืองนครนายก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือว่า “การปิดน้ำเป็นการแฝงเดินการให้ภัยสำคัญ” จึงให้บุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวห้ามตั้ง คือ ข้าราชการเจ้าเมือง กรมการ ให้ตั้งใจช่วยราชการแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมืองอ่างทอง ปิดคลองลงท่านบุ ตามดินยกคันคลองบรรจบที่สูงที่ทำยังไม่เสร็จ ก็ให้เร่งรัดทำให้เสร็จ ที่แห่งใดต่ำใด จะต้องใช้น้ำ ปิดน้ำ ยกคันกันน้ำ ก็ให้ทำให้ห้าวทุกตำบล ให้ผู้ใหญ่แยกไปตรวจสอบทุกหน้าที่ และบัดนี้น้ำก็เคลื่อนลดอยู่แล้ว ถ้าการปิดน้ำช้าไป น้ำในท้องนาจะไหลออกเสีย ให้เร่งรีบทำให้เสร็จโดยเร็วทำให้มั่นคง ขังน้ำในห้องนาไว้ให้จดได้ ให้มีน้ำเลี้ยงตันข้าวอยู่ก่อนจะออกกรองสุก และที่เนื่องนามีน้ำอยู่น้อยนั้น จะเห็นว่าน้ำจะไม่เลี้ยงตันข้าวอยู่จนออกกรอง ก็อย่าให้กอตอาลัยเสีย ถ้ามีที่บิดที่กันน้ำ ควรจะทำก็อย่าให้ลสความเพียร ให้ปิดกันขังน้ำในท้องนาไว้ให้ราษฎรเจ้าของนามีความเพียรวิดสาน้ำเข้าในนา และเอกสารแห่งท้องนาให้เป็นช่องเป็นหลุมให้น้ำขังอยู่ได้ เมื่อผ่านตกเพิ่มเติมลงน้ำไม่เหลือก ได้ก็พอจะได้ผลบ้าง²⁶ ส่วนที่กรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ให้ผู้ดียังพระสงฆ์ราชากษัตริย์ เจ้าอธิการวัดในกรุง นอกกรุงเทพฯ ให้ตั้งพิธีสรวดพะพุทธมนต์ขอฝน พระสงฆ์เจ้าทั้งปวงได้ประชุมพร้อม

กันตั้งพิธีสวดพระพุทธมนต์ทุกวัดภาคราช ด้วยอำนาจของพระศรีรัตนตรัยกับอำนาจของพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน และการมีของพระเจ้าแผ่นดินทำให้ฝนตกลงมา ตั้งแต่ ณ วันเดือน 11 แรม 9,10,11 ค่ำ ตatkทั่วแขวงกรุงเทพฯ แขวงเมืองนนทบุรี แขวงเมืองปทุมธานี เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ ทั่วทุกอำเภอ ราชภูมิเจ้าของนาที่มีต้นกล้า ยังปักดำเพิ่มเติมลงอีก จะทำไปจนเดือน 12 ขึ้น 5 ค่ำ 6 ค่ำ ราชภูมิที่มีเนื้อน้ำอยู่ 10,20,30,40,50,60,70 ไร่ มีต้นกล้าอยู่ได้ปักดำสิ้นเนื่องนา แต่นาเจ้าต่างกรม นาเจ้าห้ากรมมีได้ นาข้าราชการมีที่นามาก 100,200,300 ไร่ สิ้นต้นกล้าเสียบปักดำ หาสิ้นเนื่องนาไม่ ต้นข้าวในนาข้าวເບາທີໄດ້ลงทำໄວແຕກອນໄດ້ນ้ำง ออกรวงเป็นลูก hairy ข้าวกลางมีต้นกลมกลัดยอดข้าวหนัก ได้ฝนคราวนี้ต้นข้าวงามบริบูรณ์ ทั่วทั่วทั่วทั่ว²⁷ ซึ่งประเพณีการขอฝนนี้ก็ได้เคยปฏิบัติมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 1

3. ครั้นถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว หากมีปัญหาน้ำไม่สด ผู้ปกครองรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ช่วยท่าพิธีไล่น้ำให้เป็นกำลังใจแก่ชาวนา หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 มีว่า ฤดูก็ล่วงเข้ามาถึงเดือน 12 ขึ้น 6 ค่ำ 7 ค่ำ จะเข้าฤดูเมันต์อยู่แล้ว ฝนก็ยังหางดไม่ ตกชุกชุมเสมออยู่ทุกวัน น้ำ ก็ยังไม่ลดคล้อย ในกระเสพพระราชนารีทรงเห็นว่า ในปีมะโรงฉศกนี้ น้ำจะ浩ตเร็วทันข้าว หนักนาทุ่งไม่ ข้าวจะออกกรงสุกเหลืองเสียก่อนจะต้องเกี่ยวน้ำ เกลือกว่าราชภูมิจะเกี่ยวไม่ทันข้าวจะจมน้ำเสียไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิทกอยู่ด้วยน้ำและข้าว เป็นอันมาก ให้พระยาไซยิชิตกรรมการตรวจรองไครครวญดูน้ำ ถ้าเห็นว่าน้ำจะไม่ลดคล้อยลงเร็ว จะต้องไล่น้ำ ก็ให้พระยาไซยิชิตเร่งบอกลงไป จะได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดแจงการพระราชพิธี สวดพระพุทธมนต์ขึ้นไล่น้ำ ด้วยอำนาจพระพุทธมนต์นี้จะได้ลดคล้อยลงเร็ว ราชภูมิจะได้เกี่ยวข้าวโดยสะดวก²⁸

4. บำรุงขัญชาวนาด้วยการสร้างความเสมอภาคในการเสียค่านา ผลงานนี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลไม่เก็บค่านาจากเจ้าของนาที่เป็นข้าราชการในตำแหน่ง ซึ่งได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด และเจ้าเมือง กรรมการผู้ซึ่งได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม ถ้าตั้ง กองโโค กระเบื้อง (หรือ) ให้ผู้คนทำสินเรือนทำ²⁹ ข้าราชการจะเสียค่านาท่อเมื่อเยานาของตนไปให้คนอื่นเช่า เมื่อมีการสำรวจนาเพื่อออกโฉนด ตราแดงให้แก่เจ้าของนา “กรมนาตั้งนำัญชีนาข้าราชการໄວเป็นรายคด ราชภูมิเป็นนารายคง” นารายคดไม่ต้องเสียค่านา ส่วนนารายคงต้องเสียค่านา ปรากฏว่าพวกราชการและราชภูมิ บางคนสมคบกันเบียดบังค่านาที่ทางราชการควรจะได้ เช่น ข้าราชการให้ราชภูมิเช่านา แต่ โภกภกวาผู้ที่นาเป็นป่าวไฟร์หรือไฟสของตน รัฐบาลก็ต้องขาดรายได้ไป พระบาทสมเด็จ-

พระนังเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า นารายณ์ครุยคงกระคนบปักพันพื้อนอยู่” และเห็นว่า “ราชภูมิ เหล่านี้ก็ไปการณรงค์ส่งความ ทำราชการแผ่นดินให้เปล่าอยู่ไม่ ทำไวร่นาหากินด้วยพักร่าง ต้องเสียค่านา และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งทำการฉลองพระเดชพระคุณนั้น ทำไวร่นาหากินโดยสติกำลังบ่าวไพร่ตามควรกับยศสถาบันราชศักดิ์ ไม่สู้ลำบากยากเหื่อย หาด้วยเสียงทางเข้าค่านามไม่” ออกจะไม่เป็นการยุติธรรม จึงเลิกให้ออกสิทธิ์แก่ข้าราชการตั้งแต่ พ.ศ. 2367 เป็นต้นไป “แต่นี้สืบไปให้เรียกค่านารายละ 2 ถัง ทั้งนารายณ์ครุยคงให้ทั่วเสมอ กัน แต่พอยได้เข้าเมืองเข้ามาจ่ายราชการสำหรับแผ่นดิน”³⁰

5. ทรงเป็นห่วงราชภูมิว่า จะต้องซื้อข้าวแพง เพราะเกิดการขาดแคลน นั้นพระมหาภชัตติริย์จึงได้ออกพระราชนัยบัญญัติกำหนดราคาข้าว และห้ามกักข้าวในพ.ศ. 2335 ตลอดจนห้ามขายข้าวลงเรือสำเภาด้วย ในพ.ศ. 2346 ตามลำดับ ซึ่งเป็นผลงานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสำหรับเรื่องการกำหนดราคาข้าวและห้ามกักข้าวนั้น มีเหตุมาจากการไม่ให้ราชภูมิของพระองค์โลกลามาก ดังมีเรื่องราวดังนี้³¹

- โดยปกติราคาข้าว ราชภูมิซื้อขายเป็นเกวียนละ 6 บาท ข้าง 7 บาทข้าง พอดีน้ำฝนแล้งก็ขายขึ้นราคานึ่น เป็นเกวียนละ 3 คำถึงข้าง เกวียนละ 3 คำถึง 2 บาทข้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ รัชกาลที่ 1 ก็โปรดให้กระทำพิธีขอฝน เป็นผลให้ฝนตกลงมา “ต้นข้าวในท้องน้ำระบัดดัด งามประดิษฐ์เป็นประโภชน์แก่คนทั้งหลาย” แต่เมื่อฝนตกดีแล้ว กลับมายาขายข้าวขึ้นราคามาก มี “แท้โลกเจตนา หมายเนตรตามากกันไม่” ไม่คิดถึงพระเดชพระคุณคน จำพวกนี้เหมือนหนึ่งไม่น่วยบำรุงไพร่บ้านพ่อเมืองอันอยู่พระนคร จะให้ยากจนใช้ตายหาชອบด้วยการแผ่นดินไม่ จึงมีพระราชนกำหนดกฎหมาย “ให้ห้ามเสียอย่าให้ขาย เช้าแก่กัน ขึ้นอราคามาก แลให้ราชภูมิซื้อขายกัน เช้ามาทุกคงเกวียนละสองคำถึง เช้านาสวนคงเกวียน สิบบาท ถ้าผู้ใดมีเข้ามากมีขายให้คิดคนบ้านเรือนกิน แต่ก็อกกำลังกว่าจะได้เข้าบ้านใหม่ แผนเข้าเหลือ

ให้แบ่งปันขายให้ราษฎรนาข้อตกลงกำหนดเวลา,³²
 มีบังทองโภคดัชนีคือ ไครกักขังอาช้าไว้ กิต
 อ่านซักข้ายแอนอ้างว่าเป็น ข้าวหลวง ข้าวเจ้า
 ต่างกรม ๆ ได ถ้าเจ้าพระยาและพระยา พระหลวง
 ชุน หมื่นผู้ใดได ข้อขายเอกสารมาหากินกำหนด
 ขึ้นไปก็ตี มีผู้มาร้องฟ้องพิจารณาเป็นจริง ใน
 พระนครอาจตัวจำไว้ หัวเมืองให้บอกส่งมา เอา
 ข้อความกราบบุคคลพระกรุณา อะเจ้าตัวเป็นไทย
 ถึงตาย ส่วนผู้รื้ห์เห็นเป็นใจขักนำข้อขายได ส่วน
 แบ่งปันนั้น อะเจ้าตัวเป็นไทยเนี่ยคนละสามยก
 ตะเวนบกสานวันตะเวนเรือสามวัน ส่งตัวไป
 เป็นตะพุ่นทัญช้าง³³

ส่วนเรื่องห้ามขายข้าวลงเรือสำเภา ก็มีเหตุมาจากมีคนเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองมาก มีทั้ง
 พม่า กะแซ ลาว ญวน เน乖ร แต่ราชภูมิทำหน้าได ขัวน้อยไม่พอจานวนคน นอกจากร้านเจ้าเมือง
 กรรมการหัวเมืองลูกค้าแต่งเรือข้าวมาข้อข้าว ณ กรุงเทพมหานครออกไปขายต่างประเทศ นอก
 จากนี้ลูกค้าโรงสีในขณะนั้น ขายข้าวลงสำเภา เรือเสา เรือใบ เป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้ข้าวใน
 พระนครจึงน้อยลง ราคาข้าวจะแพงขึ้น สมณชีพราหมณ์ ไพรพ้าประชาระได้ความขัดสน
 ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ถ้าจะมีราชการศึกษกรรมมาจะขัดสนด้วยเสบียงอาหาร³⁴ จึง
 เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงออกกฎต่อไปนี้คือ³⁵

1. อย่าให้ผู้ใดซื้อข้าวขายข้าวลงสำเภาและเรือเสาร์อิบเป็นอันขาด
2. ถ้าผู้รักษาเมืองกรรมการราชภูมน้องได้ขัดสนข้าว จะแต่งเรือข้าวมาขอซื้อข้าวออก
 ไปเป็นกำลังราชการ ก็ให้บอกเข้ามา เมืองขึ้นกระลาหม กรรมท่าให้อ่านเรื่องความกราบบังคม
 ทูลพระกรุณา ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ จะตวงข้าวลงเรือลำใด ให้บอก
 ล่ามพนักงานกรรมท่า และกรรมนากำกับให้รู้จำนวนข้าว
3. ถ้าผู้ใดสักกลอบซื้อขายข้าวลงสำเภาแล้วเสาร์อิบ มีผู้มาฟ้องร้อง พิจารณาได
 เป็นจริง จะเอาตัวเป็นโทษ

3.3 การทำงานและการส่งเสริมชาร凡ในรัชกาลที่ 4, 5 และ 6

3.3.1 การทำงานและการส่งเสริมชาร凡ในสมัยรัชกาลที่ 4

ระเบียบการทำงานในสมัยรัชกาลที่ 4 เท่าที่พบหลักฐานปรากฏเพียงว่า ราชภูมิได้เมื่อแรกที่จะได้สถาปัตย์หักรังการพงให้บอกกับผู้สำเร็จราชการเมืองและกรรมการให้รู้ และทำบัญชีไว้ให้แน่นอน เพื่อจะได้ไม่เกิดเรื่องวิวาทถกเถียงกับเสนาข้าหลวงและกำนันนา ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานของทางการต่อไปภายหน้า³⁶ ส่วนระเบียบการหรือขั้นตอนอื่น ๆ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกับสมัยก่อน ๆ

สำหรับนโยบายส่งเสริมชาร凡ในสมัยนี้นั้น มิอย่างก้างขวางที่เดียว ทั้งนี้เนื่องจากเป็นสมัยที่อยู่มีปีประเทศาข่ายกับตะวันตกและยินยอมให้ขายข้าวเป็นสินค้าออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการนำข้าวมาปลูกข้าวสายประการ นับตั้งแต่การขยายเนื้อที่เพาะปลูก การฝ่อนผันให้พริกกลับไปทำนาในหน้านา การแนะนำพันธุ์ข้าว การขัดปัญหาเรื่องน้ำ การจัดตั้งบัญชาเรื่องคดีความเกี่ยวกับนา การฝ่อนผัน การเก็บอาการค่านา ตลอดจนการรับเทคโนโลยีจากชาวตะวันตก เป็นต้น

ในเบื้องต้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศให้ราชภูมิทราบว่า ที่ทรงเปิดข้าวออกขายนอกประเทศนั้น ก็ เพราะ “ในหลวงทรงพระเมตตากรุณาแก่ชาวนา จะได้ขายข้าวได้ราคา ไม่ถูกนาเสีย ไปทำการอื่น”³⁷ และในประกาศอีกฉบับหนึ่งก็ทรงย้ำเจตนาของพระองค์ในการดูแลชาวนา ว่า “ครั้นเห็นว่าฝนกลางปีตกมาก บริบูรณ์ดี ข้างงาม ทั่วทั้งทุกตำบลแล้ว จึงให้เปิดข้าวจำหน่ายขายไปนอกประเทศ เพื่อจะให้ชาวนาไม่เกียจคร้าน ทิ้งการทำนาเสีย จะได้มีน้ำใจทำงานให้มาก”³⁸ ที่ทรงอ้างเช่นนี้ก็ เพราะ เมื่อก่อนหน้านี้พระองค์ห้ามและปิดไม่ให้อาชิวอออกไปขายต่างประเทศ ยินยอมให้อ้าไปแต่พอเพียงสำหรับเสบียงคนทั้งหลายที่ไม่ใช่ชาวนาและพ่อค้าเรือต่างประเทศมีความสุขสบายเพราข้าวราคากู๊ก คือเกวียนละตำลึงบ้าง ห้านาทบ้าง ตำลึงกึงบ้าง แต่ชาวนากลับไม่ชอบเพราะขายข้าวได้น้อยไม่พอกิน เป็นเหตุให้ต้องทิ้งนา ให้เป็นป่ารากและวนนาเสียหลายหมื่นไร ไปทำมาหากินอย่างอื่นเสีย³⁹

ในขณะเดียวกันทรงเกรงว่าคนที่ซื้อข้าวรับประทาน จะพากันเดือดร้อนพระราชน้ำ ราคายัง จึงทรงแนะนำให้ทำนาเสียเองด้วย โดยทรงเสนอว่า “เมื่อเห็นว่าต้องเสียเงินซื้อข้าว กินเน้นแรงกว่าแต่ก่อนไปก็จะอุดສາหะคิดถ่านเหมือนไร งานทำเองบ้าง หรือคิดค้าขายทำมาหากิน

ต่าง ๆ บ้างเกิด บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองด้วยการไร่นา ค้าขาย ที่ทุกนาว่างรังอยู่ไม่มีไร่นา ตามไป”⁴⁰

ก. การขยายเนื้อที่เพาะปลูก

การเพิ่มผลผลิตในการทำนา มีทางเลือกที่จะกระทำได้อยู่ 2 ทาง คือการใช้ที่ดินที่มีอยู่แล้วให้ได้ประโยชน์มากขึ้น โดยใช้แรงงานเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่งคือ การขยายที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกให้มากขึ้น จากการที่เมืองไทยมีที่ดินเป็นจำนวนมาก แต่ประชาชนยังมีน้อย จึงปรากฏว่าการเร่งเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวของไทยนั้น รัฐบาลใช้วิธีขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกเป็นประการสำคัญ วิธีการที่จะขยายเนื้อที่ในการเพาะปลูกได้วิธีหนึ่ง คือ การขุดคล่อง

ตามปกติคล่องเป็นปัจจัยสำคัญในด้านการส่งเสริมการเพาะปลูก เพราะการปลูกข้าวนอกจากจะต้องอาศัยน้ำฝนในตอนต้นฤดูแล้ว ยังต้องการน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวในปลายฤดูอีก ด้วย นอกจากนี้การขุดคล่องที่ผ่านที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ส่วนส่วนใหญ่จะให้ราชภรษอยพเข้ามาตั้งบ้านเรือน อยู่ใกล้คล่องและหักรังถางพง เพื่อใช้ที่นั้นเป็นที่เพาะปลูกจึงนับว่าการขุดคล่อง เป็นวิธีการขยายเนื้อที่ในการทำนาให้ได้ผลผลลัพธ์เพิ่มขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มนโยบายขุดคล่อง เพื่อขยายเนื้อที่ในการทำนา ซึ่งหมอบลัดเลย์ได้แสดงความคิดเห็นลงในหนังสือพิมพ์บางกอก ริ คอร์ดเดอร์ ว่า การขุดคล่องจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก เพราะราชภรษจะได้ทำนา เมื่อนามีมากขึ้น ก็จะทำให้รัฐบาลสามารถเก็บภาษีค่าน้ำได้มากขึ้นด้วย ส่วนประชาชนก็จะได้อาศัยน้ำในลำคล่อง และบริเวณห้ส่องฟากคล่องก็จะมีคนมาอยู่อาศัย⁴¹ และหมอบลัดเลย์ได้แนะนำว่า การขุดคล่องไปในที่ที่จะเป็นไร่นา สวน ควรจะทำอีกหลายตำบล คล่องที่ขุดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อขยายการเพาะปลูก ข้าวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือการขุดคล่องในเขตฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาคือ⁴²

1. คล่องมหาสวัสดิ์ การขุดคล่องมหาสวัสดิ์ เป็นการแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลมีจุดมุ่งหมายที่จะบุกเบิกที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่นาเพิ่มมากขึ้น และเป็นคล่องที่ขุดเพื่อเปิดที่ให้เป็นนา สำหรับเจ้าพระเจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิรุวงศ์ เป็นแม่กองจ้างจีน ขุดตั้งแต่วัดไชยพุกจนมาลาไปออกแม่น้ำเมืองนครไชยศรี คล่องยาว 676 เส้น กว้าง 7 วา ลึก 6 ศอก รวมเงินค่าขุด 1,101 ชั่ง 10 คำลึง สำหรับที่ดินริมฝั่งคล่องมหาสวัสดิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่พระราชโอรสและธิดาจำนวน 16,200 ไร่ โดยแบ่งออกเป็น 50 ส่วน ได้ส่วนละ 324 ไร่

2. คลองภาษีเจริญ โปรดเกล้าฯ ให้พระราชบัญญัติ ซึ่งเป็นเจ้าภาษีฝืน เอาเงินภาษีขุดคลองภาษีเจริญขึ้นตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำออกแม่น้ำเมืองคราชัยศรี คลองนี้ยาว 620 เส้น กว้าง 7 วา สีก 5 ศอก ราคาค่าจ้างขุด 1,400 ชั่ง เมื่อขุดเสร็จแล้วมีขุนนางเจ้าสวีปะจันจ่องที่สองข้างฝั่งคลอง ราชภูมิที่ปะจันจ่องกมีบังแต่จำนวนน้อย

3. คลองดำเนินสะดวก โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองขุด เมื่อพ.ศ. 2409 คลองนี้ขุดตั้งแต่แม่น้ำบางยาง เมืองนครไชยศรีไปออกที่คลองบางแก้ววาก เมืองรายบุรี คลองยาว 840 เส้น กว้าง 6 วา สีก 6 ศอก รวมค่าจ้างขุดเป็นเงิน 1,400 ชั่ง หัวหน้าดินริมฝั่งคลองนี้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้แยกจ่ายให้แก่กรรยา พื้นท้อง ลูกหลวงและคนซึ่งมาฝากตัว

จากการขุดคลองเหล่านี้มีว่าทำให้เนื้อที่ในการทำนาขยายมากขึ้น ถึงแม้ว่าพากชាមาไม่สามารถเข้าจับจองที่ดินริมคลองเหล่านี้ เพราะพระมหาภัยตระย้มักจะพระราชทานที่ดินริมคลองนี้ ให้เชื้อพระวงศ์และขุนนาง ข้าราชการชั้นสูง โดยเฉพาะการที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงพระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่พระราชโอรสและธิดา เพื่อท้าเป็นที่นาดังนี้ ไม่ได้รับผลสำเร็จตามเป้าหมาย เพราะเจ้านายที่ได้รับพระราชทานยังคงพระเยวรไม่สามารถดูแลได้ด้วยปล่อยให้ผู้จัดการหรือผู้ที่ทำนาทำกันไปตามใจชอบ ในเวลาหนึ่นคนทำนาเกือบหมด ที่รกร้างว่างเปล่ากมีมาก ผู้ที่ไปทำนาเกือบหมดกับกำลังของตน ไม่เต็มเนื้อที่นาพระราชทานอย่างไรก็ตามการที่ชนชั้นสูงเริ่มนิสิตห์ในที่ดินริมฝั่งคลอง ก็แสดงให้เห็นแนวโน้มของชนชั้นสูง ที่เริ่มสนใจกรรมสิทธิ์ในที่ดินกันบ้างแล้ว อันจะส่งผลให้การขยายที่ทำการเพาะปลูกริมฝั่งคลองภาษาไทยเป็นที่นิยมมากขึ้นในสมัยต่อมา

๗. ไฟร์นิโอลักษณ์ ไปทำงานในหน้านา

สำหรับในเรื่องแรงงาน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เจ้าพระยาจักรีมีสารธรรมานิสิต ให้ไฟร์กับลับไปทำงานในที่ดินของชาวเมืองปราจีนบุรีความว่า ในที่ดินนี้เป็นที่ดินของชาวเมืองปราจีนบุรี เมืองกระบีต เมืองประจันทกามที่เกณฑ์ไปบุคคลาที่ขาดไปให้ไฟร์กับลับไปทำไร่นา ไฟร์ที่เกณฑ์มานั้นจะจะให้แบ่งเป็นสองหลัต เพื่อให้ไฟร์กับลับไปทำงานได้⁴³ และในพ.ศ. 2402 เจ้าพระยาจักรีได้มีหนังสือใบถึงกรมการกรุงเทพฯ ว่า “ให้ปล่อยเลขที่เกณฑ์มาจากเมืองนครราชสีมา ซึ่งมาทำปรำสาทที่เมืองลพบุรี ให้เลิกกับลับไปทำงานทำไร่”⁴⁴ นอกจากนี้ปรากฏหลักฐานว่าในพ.ศ. 2408 หนังสือพิมพ์บางกอกกรีกอเดอร์ ก็ได้ลงข่าวเกี่ยวกับไฟร์ที่เมืองเพชรบุรีที่เข้ารับราชการ

ในกฤษฎ์ทำนา ได้รับอนุญาตจากมูลนายให้กลับไปทำนาได้⁴⁵ การอนุญาตให้พรที่เกณฑ์มาทำงานหลวงกลับไปทำนานี้นับว่าเป็นการส่งเสริมให้มีการทำมากขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศ เพราะทำให้รัฐบาลมีรายได้จากการเก็บค่านาและเก็บภาษีจากการส่งข้าวออกนอกประเทศเพิ่มมากขึ้น และเป็นประโยชน์แก่ตัวพระด้วย เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้พระมีรายได้เป็นของตนเอง ซึ่งอาจจะมีผลทำให้การครองชีพของพระดีขึ้น และในขณะเดียวกันก็เป็นการให้อิสระแก่พระในการประกอบอาชีพอีกด้วย

ก. แนะนำพันธุ์ข้าว

สำหรับพันธุ์ข้าวที่ปลูกนั้น พระองค์ก็ได้ประกาศให้ชาวนาทราบพันธุ์ข้าวนิดใดที่มีประโยชน์แก่ชาวนามากที่สุด ถึงที่ประกาศในพ.ศ. 2400 ว่า ชาวต่างประเทศที่จัดเรือข้าวมาซื้อข้าวในกรุงเทพฯ นั้นเข้าจะเลือกซื้อแล้วข้าวที่งาม เป็นข้าวนาสวน ข้าวนานี้ยังเพชรบุรี ข้าวหางม้า เพราะเห็นว่าเป็นข้าวดี ส่วนข้าวนานาทุ่งนี้พระองค์ไม่สนับสนุนอย่างรัดแຈ้นนัก เพราะเป็นข้าวที่ซื้อขายกันในตลาดภายในเมืองไทยอยู่โดยมาก⁴⁶ และอีกตอนหนึ่งว่า

- ...ขawnan clat kio y'a pramath t'i koi peen t'kum t'ken
มีนำในฝันต้นมือ พอดำทำนาได้ ให้รับจัดสองลง
มือทำนา ข้าวหางม้า ข้าวไร่ ลงไว้ให้จังมาก แต่
ในต้นคุกฟันนี้ เมื่อกดลงปีฟัน ไม่แล้งเหมือนปีหลัง
- ข้าวนานาสวนนาทุ่งก็จะ ได้ผลบริบูรณ์ดี ข้าวหางม้า
ที่ทำไว้จะได้เป็นสินค้าแก่คนนอกประเทศ⁴⁷

ก. การขัดปัญหาเรื่องน้ำ

ในการนี้ที่ชาวนาประสบปัญหาเรื่องน้ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะเสด็จไปดูไร่นาด้วยพระองค์เอง เช่น ครั้งหนึ่งในเดือน 11 พ.ศ. 2407 พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรนาที่กรุงเก่า ทรงเห็นว่ามีน้อย จึงดำรัสสั่งให้กษิณฑ์ข้าราชการไปปิดน้ำ แล้วทรงจำหน่วยพระราชทรัพย์แยกเป็นเงินค่ากันข้าวแก่ผู้ทำการคณละนาท และจ่ายข้าวสารเสบียงคนละ 10 ทะนาน นอกจากนี้ยังจ่ายจัดซื้อไม่เพิ่มเติม ไม่เกณฑ์ตัดให้ทันการ สิ้นพระราชทรัพย์ 50 ชั่งเศษ นี้เป็นการพระกรุณาช่วยนาของราชภูมิทั้งแขวงกรุงเก่า ลพบุรีและอ่างทองตามพระกำลังที่จะทำได้⁴⁸

ในภาระที่เกิดฝนແล้งขึ้น เช่น เหตุการณ์ในพ.ศ. 2411 พระองค์ก็ได้โปรดประกาศให้พระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามตั้งพิธีขอฝนดังมีข้อความว่า มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ฝนແเล้งไปหาตกลไว้ ให้พระราชาคณะทานาเบรียญ อนุจาร ทุก ๆ พระอารามตั้งพิธีขอฝน สรวณสุกูโต เห็นอนอย่างกระทำมาแต่ก่อน จงทุก ๆ พระอารามตามรับสั่ง⁴⁹

๔. ชั้ตปัญญาเรื่องคึกคิวความเกื้อกันนา

อุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชาวนาในสมัยนั้น คือ การที่มีใจชู้กชุมคอyle ขโมยโศกราชเมืองอยู่เสมอ ๆ และได้เกิดคดีความกันเรื่อวังอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เร่งซ่อมตีลักษณะโศกราช เพื่อชาวนาจะได้ทำงานปลูกข้าวอย่างเป็นสุขและปลอดภัยตั้งคำประกาศในพ.ศ. 2399 ว่า

ถ้ามีข้าเจ้าบ่าวหมายให้ ตั้งกองคอมกบผู้ร้ายลัก ก็ให้
โศกราชเมือง คอมกบกาสกุณห์ชุดพูดให้ ๆ ไปปัก เช่น
เป็นเมืองต่อตัน ก็ย่าให้รายภูวนั้นความสำมหาก
ษากล่ำก่อนแล้ว อยนาพ่องแก่ผู้รักษาเมือง
กรณการให้ชั่วระให้ ถ้าไม่ชั่วระ ไม่บอกส่งกิให้รับ
ลงไว้ที่นี่เรื่องราวร้องทุกข์ที่กรณล้อมพระราชนั้น
กรุงเทพมหานครโดยเรียวเทอรุ จะทรงพระมหากรุณา
โปรดฯ ชั่วระให้ ให้ได้ทำไว่น้ำหน้าช้าขายแก่ลูกด้วย
ทั้งในประเทศไทยและประเทศให้เป็นสุขด้วย⁵⁰

๕. การผ่อนผันการเก็บอากรค่านา

สำหรับในเรื่องนี้ทรงอนุเคราะห์ชาวนาด้วยการเปลี่ยนแปลงและผ่อนผันการเก็บอากรค่านา ตลอดจนให้ความเสมอภาคแก่ชาวนาในการเลือกอากรค่านาด้วย ตั้งข้อความในประกาศ พ.ศ. 2401 ดังนี้

ตั้งแต่ปีนี้แม่ สันฤทธิ์คง ไปทุก ๆ ปีในภาคหน้า
ในที่นาทุ่ง นาหว่าน ถ้ารายภูรีก่อนสวัสดิ์ทางพ
ทางนาเข็นแทน ในบะเนย สันฤทธิ์คง แล้วบ
อื่น ๆ ต่อไปภายหน้า ปีแรกทำ อายุให้ข้าหลวง
แทนบริษัทค่านาแก่รายภูรีก่อนสวัสดิ์

ทางพงลงใหม่ ได้รับความค้าบากมากเห็นอย่างมาก
แต้ว ในปีแรกทำ เมื่อต่อไปปีเป็นปีที่ 2, ที่ 3, ที่ 4
นั้น ผู้โภค่นสร้างทางพงจะทำก็ตี ผู้อื่นจะทำก็ตี
ให้ข้าหลวง เสนาเรียกค่านาແທ້ໄຮ່ຄະເພື່ອຕາມ
ທີ່ໄດ້ກໍາ

ถ້າທີ່ນັ້ນເປັນນາຍືນຍູ້ຄຣນ 3 ປີແລ້ວ ເຈົ້າຂອງນັ້ນ
ທຳກົດຝີ ຜູ້ອັນທຳກົດຝີ ໃຫ້ເຮັກໄຮ່ຄະສລິງ ບວກເປັນ
ນາຄູ່ໂຄ ຄ້າເຈົ້າຂອງຈະທິງນາເສີຍ ກີໃຫວນແກ່ຜູ້ສຳເຮົ່ງ
ຮາຂາກເມືອງ ແລກນກກາຕານອຍ່າງນາຄູ່ໂຄ

ແຕ່ພ້າຍສ່ວນນານັກ ຄ້າຮາຍງູ້ໂຄນສຳຮັບສ່ວນຄາງພງ
ທຳປີເກຣ ຕັ້ງແຕ່ປິນະເມືອສ ສັນຄຸຖົດ ສກໄປ/ ກີໄກຮອຍກ
ຄ່ານາ ພຣະວາທານໃຫ້ເກມືອນກັນ ອຢ່າໃຫ້ຂ້າຫຍວງ
ເສັນເຮັກຄ່ານາແກ່ຮາຍງູ້ອຽນໃນປິນ້າແລຍ ເມື່ອທ່ອໄປ
ປີທີ 2, 3, 4 ຈຶ່ງໃຫ້ຂ້າຫຍວງເສັນແທ້ໄຮ່ຄະສລິງຕາມທີ່
ໄດ້ກໍາ ຄ້າທີ່ນັ້ນເປັນນາເສນອໄປ 4 ປີ ອຢ່າງນີ້ແລ້ວ
ຈຶ່ງເຮັກໄຮ່ຄະສລິງເພື່ອ ຕານຮຽມເນີຍນານັກນັ້ນ
ເຄີດ ຄ້ານານັ້ນເປັນນາກ່າ ນາຮ້າງ ດັນນາກ່າຍັງ
ປ່າກງູ້ອູ້ ຈະນາຖຸ່ເອວວເປັນໂຄນສຳຮັບສ່ວນຄາງພງນັ້ນ
ໄນ/ໄດ້ ໃຫ້ຄົງເຮັກຄ່ານາຕານເຄຍອ່າງແທ້ກ່ອນນັ້ນ⁵¹

ໃນເຮືອງເກີຍກັບການສຳຮັບສ່ວນຄາງພງແມ່ນມີເຮືອງ
ຮາດັງນີ້ຄື່ອ ແຕ່ເດີມການເສີຍຄ່ານາໄມ່ວ່າຈະເປັນນາປະເທດໄດ້ ຕ້ອງເສີຍອາການກຳຫັດໄຮ່ຄະສລິງເພື່ອ⁵²
ເສນອໄປໜົມດ ໄນວ່າຈະເປັນຫາວາງໆ ນາຫວ່ານ ນາຄູ່ໂຄ ທີ່ຮູ້ອານັກນາດຳນ້ຳຟັນ ພັງລອຍ ພຣະນາທ-
ສມເຈົ້າພະຈອນເກົລັເຈົ້າຍູ້ຫວ່າງເທິງ ນາຫວ່ານ ນາຄູ່ໂຄເສີຍເປົ້າຍນານັກນາດຳນ້ຳຟັນ
ພັງລອຍຍູ້ 2 ອປ່າງຄື່ອ ປະກາດແຮກຂ້າວນາຫຼຸ່ງມີຮາຄານ້ອຍກວ່າຂ້າວນາປັກນາດຳ (ຂ້າວນາສວນ) ແລະ
ຕ້ອງເສີຍອາການເທົກກັນໄປຕາມຈຳນວນນາໃນຕຽບແຕງ ໄນໄດ້ລັດຫຍ່ອນຝອນຝັນຕາມທີ່ໄດ້ກໍາ ມີພັງຂ້າວ
ເທິງຍູ້ຈົງນາສວນ ດຽວນັກືດຟັນແລ້ງທີ່ຮູ້ອານັກນາດຳນ້ຳຟັນ ຮາຍງູ້ຮາວນາຫຼຸ່ງຈຶ່ງມາຮ້ອງຖຸກໆຕ່າງ ຖໍ່ເນື່ອງ ຈຶ່ງ
ເປັນອ່າງນີ້ພະອອງຄໍາກົງມີພະເມຕຕາໄດ້ໂປຣດໍ ໃຫ້ລົດຄ່ານາຫຼຸ່ງ ທີ່ຕ້ອງເສີຍຕາມກຳຫັດຈຳນວນນາ
ໃນຕຽບແຕງທັງປົງນັ້ນລົງໄຮ່ຄະເພື່ອ ໃຫ້ເກົບເພີຍໄຮ່ຄະສລິງເທົ່ານັ້ນ ພອດັດມາອົກປີ້ຫົ່ງຄື່ອ ຕັ້ນນີ້ເກະ

สัปดาห์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกพระราชทานให้แก่ชาวนาทุกทั่งปวงไว้ระเพื่อง คิดเป็นเงินถึง 400 ชั่งเศษ ผลก็คือ ชาวนาพอใจและตอบแทนพระคุณ โดยนำเอาข้าวเปลือกมาถวายพระองค์ตามมากและน้อยสมควรแก่กำลังของตน เป็นข้าวเปลือกถึง 100 เกวียนเศษ⁵²

นอกจากนี้ยังทรงผ่อนผันการเก็บอากรนาคูโดยเรือนหัวว่าเฉพาะท้องที่อีกด้วย กล่าวคือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพ.ศ. 2407 เดิมเป็นธรรมเนียมมาว่านาคูโดยแขวงกรุงเก่า ลพบุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรีเสียอาการตามจำนวนนาในตราเดง “ไม่ใช่เสียอาการแบบเมินในบังหน้าหรือนาฟางลาย ภายนหลังก็มาทำหนดให้เป็นแบบประเมินแบบนาบัง ก็ให้เรียกค่าน้ำไว้จะสลงเพื่องแต่ที่ทำได้ พอมมาถึงการเปิดข้าวขายออกนอกประเทศ การที่เจ้าของนาคูโดยต้องเสียอาการไว้จะสลงเพื่องเตมอยู่นั้นเป็นอันเสียเบรียบบาน้ำบังอยู่ โดยเฉพาะเมื่อเกิดฝนแล้ง น้ำน้อยก็จะทนค่าน้ำไม่ได้ ฉะนั้นเฉพาะปีพ.ศ. 2407 นี้ เพราะฝนแล้งน้ำน้อย นาหัวว่านคูโดยแขวงกรุงเก่า แขวงอ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรี ก็คงให้เรียกเสียไว้จะสลงตามเคย เดิมตามจำนวนมีในตราเดง สำหรับนาคูโดยย่างแต่ก่อน แต่ให้กรรมการข้าหลวง เสนา กำหนด นายอำเภอพร้อมกับผู้ผ่อนหยอดตามใจราชบูรพา ซึ่งเป็นเจ้าของนาของผู้โดยยอมส่งค่าน้ำไว้จะสลง เดิมตามจำนวนในตราเดง ตามเคยก็ให้รับทำให้เสร็จให้เป็นแล้ว ถ้าผู้ใดร้องว่าขัดสนเงินไม่มีจะเสียเต็มตามจำนวนมีในตราเดง เพราะบืนที่ทำนาไม่ได้ผล จะขอค้างไปก็ให้ยอมให้ค้าง ถ้าจะขอค้างทั้งจำนวน ได้ทำแล้วไม่ได้ทำ ก็ให้ทำบัญชีตั้งค้างไว้ให้แน่ ถ้าจะขอเสียแต่ที่ได้ทำจะขอค้างในที่ไม่ได้ทำก็ให้ประเมินได้จำนวนแน่แล้วก็ให้เรียกไว้จะสลงตามแต่ที่ได้ทำ จำนวนที่ไม่ได้ทำก็ให้ตั้งค้างไว้ เมื่อยืดต่อไป จึงให้ไว้รายค้าง แต่รายค้างจะต้องขอเรียกให้ใช้ไว้จะสลงเพื่อง เพราะเงินหลวงค้างมีอยู่แล้วต้องลำบากข้าหลวง เสนาที่ประเมินเรียกไว้จะสลงเพื่องนั้น เรียกแต่นำที่ตั้งค้างปี สำหรับค่าน้ำในจำนวนสำหรับปีในปัตต่อไป คงเรียกไว้จะสลงยืนตามจำนวนในตราเดง⁵³

ช. การรับเทคโนโลยีจากชาวตะวันตก

สำหรับในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมการเกษตรด้วยการสนับสนุนชาวต่างประเทศให้เข้ามาพำนักอาศัยอยู่ในอาณาจักรไทย เพราะทรงเห็นว่า ถ้าพวกราชวัตตั่งประเทศได้เข้ามาอยู่และรักษาประเทศปลูกแล้ว พวกรนี้จะนำความเจริญมาให้ เพราะทรงเชื่อมั่นว่า “ไม่ว่าคนฝรั่งเศสก็ดี คนอังกฤษก็ดี หรือคนอเมริกันก็ดี “มักเข้าใจวิธีเพาะปลูก มีตัวรับตัวร่า ถ้าเข้ามา มีอุตสาหะ มีเพียรพยายาม ทำไวๆ เรือกสวนได้มาก ในที่เป็นป่าแล้วห้องทุ่ง ที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ก็จะให้จำเริญสมพักษ์ครอกรากภาษีมีมากขึ้นแก่แผ่นดินไทย ลำดับเวลาไปภายหน้า”⁵⁴

บ่อมเห็นได้ว่า วิธีการต่าง ๆ ที่รัฐบาลใช้เพื่อส่งเสริมการทำงานดังกล่าวข้างต้น คงจะได้ผลอยู่มากที่เดียว เพราะการทำงานได้ผลิตผลเพิ่มมากขึ้น และอาชีพทำงานก็มีผู้นิยมทำกันมากกว่าเดิม ดังที่เจมส์ ซี อินแกรม (James C. Ingram) กล่าวว่า

การทำงานเป็นอาชีพสำคัญของประชาชนประมาณ

ร้อยละ 80-90 และข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญประมาณ

ร้อยละ 60-70 ของสินค้าทั้งหมด...แสดงว่ามี

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างหนาแน่นใหญ่ใน

ประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 ไม่มีกิจกรรมเศรษฐกิจ

ที่คนไทยจะทำมาก ไม่ก่อการทำงาน และ ไม่มีกิจกรรม

เศรษฐกิจใดที่จะเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก

เท่าทัน...

นอกจากนี้ปรากฏหลักฐานจากหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอเดอร์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คนนิยมทำงานมากขึ้นว่า คนที่ไม่เคยทำงานแต่ก่อนก็ซักซานกันทำงานเป็นอันมาก จนที่นาในแขวงเมืองเพชรบุรีมีครัวจะมีที่ว่าง⁵⁵

3.3.2 การทำงานและการส่งเสริมชีวนาในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นสมัยที่มีการส่งเสริมทะนบាธุรุ่งการทำงานปลูกข้าวยิ่งกว่าสมัยใด ทรงส่งเสริมในกิจกรรมแทบทุก ๆ ด้าน เป็นต้นว่า การจัดการชลประทาน การขุดคลอง-ขยายเนื้อที่เพาะปลูกการหาเครื่องมือการทำที่หันสมัยมาใช้ การดำเนินนโยบายบำรุงพันธุ์ข้าว เพื่อเพิ่มพูนคุณภาพและปริมาณสินค้าข้าวของประเทศไทยในสมัยนั้น

ก. การขุดคลองชลประปา

หลังจากที่ภาระการค้านำชาลของไทยพุ่งขึ้นถึงขีดสุดในช่วงพ.ศ. 2394-2410 ก็เริ่มเสื่อมลง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2410 เป็นต้นไป เนื่องจากราคาน้ำชาลดลงต่อๆ เพราะตลาดโลกตราคาน้ำชาลดลงและตลาดน้ำชาของไทยเองก็ถูกพิลิปปินส์แบ่งชิงไปได้ โดยเสนอขายน้ำชาในราคากลูกกว่าของไทย ในขณะเดียวกันข้าวก็เริ่มต้นมีบทบาทเข้ามายแทนที่ และเพิ่มความสำคัญมากขึ้น เรื่อยๆ จนกลายเป็นสินค้าที่ทำรายได้หลักให้แก่ประเทศไทยน้ำชาในในที่สุด ภาระการค้าข้าวของไทยถือตัวขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ปริมาณการส่งข้าวออกนอกประเทศในช่วงระยะเวลาเพียง ๑๐ ปี เพิ่มขึ้นจาก 5% ในปีพ.ศ. 2393 เป็น 50% ในปี พ.ศ. 2443 ซึ่งเพิ่มขึ้นสูงถึง ๒๕ เท่าตัว⁵⁶

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จฯ ทรงตระหนักรถึงความสำคัญของข้าวที่กล่าว
เป็นสินค้าสำคัญของประเทศไทย และทรงพยายามที่จะหาแนวทางเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ทั้งด้าน^{๕๗}
การขยายพื้นที่เพาะปลูก และการจัดหน้าให้ราชภารใช้ ซึ่งทั้งสองประการนี้กระทำได้โดยการบุต
คลอง พระองค์ทรงมีพระราชดำริ ว่า

...การบุตคลองเพื่อจะให้เป็นที่มีนาขันหักปวง^{๕๘}
ได้ไปมากกว่าทั้ง และเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรลุ
ไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรือกสวนไร่นา
ซึ่งจะได้เก็บเกี่ยวขึ้นในพระราชอุดมสัมภาระ เป็นการ
อุดมุนกการพายปลูกในบ้านในเมืองให้รัตนนาเจริญ^{๕๙}
ยังชั้น... ๕๘

ด้วยแนวพระราชดำริดังกล่าวข้างต้น พระองค์ทรงเสียเงินปีละหลายหมื่นบาท เพื่อบุต
คลองและซ่อนแซมรักษาคลองอย่างเต็มที่

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “ ภาระการศักษาที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยรัชกาลที่ ๕
ผลักดันให้แนวความคิดในการขุดคลองเปลี่ยนแปลงไปจากการขุด เพื่อการคมนาคมอย่าง
เดียว เป็นการขุดเพื่อการคมนาคม และการเกษตรควบคู่กันไป แนวการขุดคลองจึงเปลี่ยนด้วย
จากที่เคยขุดผั่งตะวันตกเป็นส่วนใหญ่มาเป็นขุดผั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ และ
ขุดตอนบนของลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้มากกว่าตอนล่างเพرامีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสมแก่การ
เพาะปลูกข้าวมากกว่า ”^{๖๐} ซึ่งจะเห็นได้จากทิศทางของการขุดคลองที่จะได้ก่อสร้างต่อไป คลองที่
ขุดในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีมากมายและมีผู้ชุดหลายประเภท อาจแบ่งได้ดังนี้

๑. คลองที่รัฐบาลขุด
๒. คลองที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทขุด
๓. คลองที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกชนขุด

๑. คลองที่รัฐบาลขุด

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จฯ ขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเดียว ก็
โปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นในพ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นคลองแรก และขุดเสร็จในพ.ศ. ๒๔๑๓ พระราชน-

ท่านนามว่าคลองเปรมประชากร ซึ่งเป็นคลองที่ขุดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกัน ขุดตั้งแต่ คลองผดุงกรุงเกษม หน้าวัดโสมนัสวิหาร ไปทางลุตcombe ทางใหญ่ แขวงกรุงเก่า ระยะทางยาว 1.271 เส้น 3 วา คลองนี้ได้ประโภช์ คือ ยันระยะทางไปมาระหว่างอยุธยา กับกรุงเทพฯ ให้ สันเข้า และเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณดังกล่าวให้เรียบง่ายเรื่องขึ้น บริเวณนี้เดิมเป็น ป่ารกชัฏ และเต็มไปด้วยโขลงช้างເถื่อน เป็นที่หัวดึงของราชฎร จนไม่มีครกล้าไปทำการเพาะปลูก⁶⁰

ในการขุดคลองนี้ ทรงพระราชนาพรัชทรพย์ส่วนพระองค์ในการจ้างจีนขุด คลอง เมื่อขุดเสร็จแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้ราชฎรใช้คลองนี้ได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมขุด คลองและภาษีคลองแต่อย่างใดทั้งสิ้น ทั้งนี้พระองค์ทรงต้องการจะขุดคลองนี้เพื่อให้เป็น พระเกียรติยศและเป็นพระราชกุศล ให้ราชฎรได้รับความสะดวกสบายจากคลองนี้โดยทั่วหน้า กัน อย่างไรก็ตามการขุดคลองนี้เพื่อพัฒนาที่ดินนั้น ก็ไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ ต้องการ ทั้งนี้พระราชนูรและข้าราชการเข้าไปจับจองนาตามขอบใจ โดยไม่คำนึงถึงว่า 田 แปลงจะมีกำลังทำได้เต็มเนื้อที่หรือไม่ ข้าราชการบางคนจับจองไว้ถึง 2,000 ไร่ และไม่สามารถ ทำงานได้เต็มเนื้อที่ ที่ดินที่เหลืออยู่ก็ปล่อยให้กรร่างว่างเปล่า ราชฎรที่ต้องการทำงานจริง ๆ ก็ เข้าไปจับจองไม่ได้ เพราะเกรงกลัวการมี ฉะนั้นที่ดินส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เป็น ประโภช์อยู่เช่นเดิม ผลประโภช์ของประเทศไทยไม่เพิ่มพูนขึ้นตามที่ต้องการ แต่ผลประ โภช์ที่แท้จริงกลับไปตกอยู่กับข้าราชการและผู้มีบุญวานนาที่จับจองที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งคงจะเอาไว้ขยายหากำไร หรือให้เช่าในอนาคต⁶¹

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสวงหาหนทางที่ จะจำกัดปริมาณของการจับจองที่ดินให้พอเหมาะสมกับกำลังคนที่คนนั้น ๆ จะทำได้ ซึ่งเห็นได้ ชัดเมื่อพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการจุดดินคลองนครเนื่องเขต ในพ.ศ. 2419 การที่โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองนี้ เพื่อทรงเห็นว่าจะได้ประโภช์หลายอย่างคือ ช่วยย่นระยะทางจากฉะเชิงเทรา มากรุงเทพฯ ให้สั้นเข้า ซึ่งเป็นประโภช์แก่ทางราชการและการค้าขาย นอกจากนี้เพื่อการ เพาะปลูกริมฝั่งคลองจะเพิ่มขึ้น เป็นการระบุนำรุ่งความเจริญของบ้านเมืองอีกด้วย พระองค์โปรด เกล้าฯ ให้พระราชทานวินิจฉัยเป็นแม่กองขุดคลอง ตั้งแต่คลากสางคลองแสนแสบ ตรงไปปาก คลองท่าไช่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นคลองยาว 530 เส้น 10 วา กว้าง 6 วา ลึก 4 ศอก เป็น ค่าจ้างวันขุดคลอง 73,940 บาท⁶²

ผลของการชุดคลองนี้ทำให้มีที่นาเพิ่มขึ้นถึง 32,400 ไร่ เพื่อป้องกันไม่ให้มีการจับจองที่นามากเกินกว่าที่ผู้จัดจงจะสามารถทำได้ดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่รังวัดนาให้ราชภูมิที่มาจับจองให้เหมาะสมกับกำลังของแต่ละคนที่พ่อจะทำได้ เป็นการป้องกันไม่ให้ที่ถูกทิ้งให้กรร้าง ว่างเปล่าดังที่แล้วมา นอกจากนี้ยังกำหนดอีกว่า ถ้าราชภูมิคนใดก็ตามจับจองที่นาไปแล้ว ทิ้งให้กรร้างว่างเปล่า โดยไม่ทำให้ที่ดินนั้นเกิดประโยชน์ขึ้นมา เป็นเวลานานกว่า 3 ปี รัฐบาลก็มีสิทธิที่จะโอนให้คืนนั้นกลับคืนมาเป็นของหลวงได้ ด้วยวิธีการตั้งกล่าวณีเอง ทำให้ที่ดินได้รับการพัฒนาให้เป็นที่นาอย่างจริงจัง ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อชาวนาเองแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้แก่ประเทศชาติอีกด้วย⁶³

หลังจากที่ชุดคลองนี้ลงเขตรับเรียบร้อยในพ.ศ. 2420 รัฐบาลก็แสดงทำทีให้เห็นอย่างชัดแจ้งที่จะพัฒนาการชุดคลองและที่ดินให้เป็นระบบแบบแผนที่รัดกุมยิ่งขึ้น โดยประกาศพระราชบัญญัติออกมานับปีหนึ่งเรียกว่า “ประกาศชุดคลอง พ.ศ. 2420” ซึ่งกำหนดว่า ถ้าจะมีการชุดคลอง เพื่อเปิดพื้นที่เพาะปลูกขึ้นใหม่ จะทรงใช้ข้าหลังออกไปตรวจหาที่ ซึ่งเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์ มีคนปรารถนาจะท่านา ท่านาวน ทำไรมากด้วยกัน ต่อจากนั้นก็จะให้ราชภูมิ ซึ่งต้องการที่นั้นมาหาข้าหลัง เพื่อแจ้งความจำนวนว่า ต้องการพื้นที่เพาะปลูกมากันเท่าไหร่ ข้าหลังก็จะประยุกต์ให้ที่นาด้วย เนื่องจากน้ำที่มาจากคลองน้ำที่ต้องการจะไหลลงมาที่ที่นา โดยเฉลี่ยแล้วให้ราชภูมิต้องการอย่างน้อยช่วงบ้าง ตามคราวแก่ที่มากและร้อย ส่วนผู้ที่ยากจนและไม่ต้องการอย่างนี้ จะออกแรงช่วยกันได้ ราชภูมิ คนใดเมื่อได้ออกเงินหรืออย่าแรงช่วยในการชุดคลองแล้ว เมื่อเข้าไปจับจองที่ว่างเปล่า แม้ฟ้าจะเป็นที่เด่นสร้างก็ตาม ก็จะยกค่านาและค่าสมภักดีไว้ 3 ปี นอกจากนี้จะเพิ่มอาชญากรรมจาก 3 ปีเป็น 5 ปี แต่ถ้าครบ 5 ปีแล้ว ผู้ใดเมื่อทำที่ดินของตนให้เกิดประโยชน์ก็จะเรียกสั่งให้ตราจองหนึ่น กลับคืนมาเป็นของรัฐบาลตามเดิม⁶⁴

หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว รัฐบาลก็ชุดคลองประเทศไทยรัฐบาล ในพ.ศ. 2421 ชุดตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไปออกแม่น้ำบางปะกง แขวงเมืองฉะเชิงเทราเป็นระยะทางยาว 1,150 เส้น ปากคลองกว้าง 4 วา พื้นคลองกว้าง 10 ศอก สีก 4 ศอก ชุดเพื่อการคมนาคม และเปิดพื้นที่เพาะปลูก

ในการชุดคลองนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้เงินจากการตรวจพระราชังมหาสมบัติ 80,000 บาทเศษ โดยโปรดฯ ให้เจ้าพระยาด้ำรงราชพลขันธ์เป็นแม่กอง จ้างเชิงขันธ์ และเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการชุดคลองนี้ โดยจ่ายเงินให้พวากันเป็นค่าจ้างบ้าง นอกจากนี้แล้วยังได้วัดหาให้ราชภูมลงชื่อช่วยเสียค่าชุดคลองด้วย โดยมี

อัตราต่างกันดังนี้ คือ ตอนต้นคลอง ตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงตอนหนึ่งค่านล่องไว่ละ 5 สลึง ตอนกลางคลองไว่ละ 1 บาท ตอนแขวงเมืองฉะเชิงเทราไว่ละ 6 สลึง ปลายคลองไว่ละ 2 สลึง ซึ่งจะเห็นได้ว่า อัตราค่าช่วยชุดคลองจะอยู่ระหว่าง 2 สลึงจนถึง 150 บาท⁶⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าราชภูมิจะต้องออกเงินช่วยในการชุดคลองก็ตาม ความต้องการที่ดินก็ยังสูงอยู่ ทั้งนี้เพราะราคาก้าวข้ามเพิ่มสูงขึ้น เป็นที่ดึงดูดให้ทำประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เนื่องมาจากสิทธิ์ที่ราชภูมิได้รับจากพระราชบัญญัติชุดคลอง คือ ได้รับการยกเว้นไม่เก็บค่านา 3 ปี และเพิ่มอายุตราของจาก 3 ปีเป็น 5 ปี ความต้องการที่ดินของราชภูมิมากจนที่นาในคลองประเวศน์บุรีรัมย์ไม่เพียงพอ ราชภูมิจึงช่วยกันออกเงินช่วยในการชุดคลองแยกจากคลองประเวศบุรีรัมย์อีกไว่ละ 1 บาท เป็นค่าจ้างจันชุดรวม 4 คลองด้วยกัน คือ คลอง 1,2,3 และ 4 การที่ราชภูมิต้องออกเงินเสียค่าชุดคลองนั้น คงจะทำให้มีครอบยากระทึ้งที่ให้กรังว่างเปล่า เหมือนกับที่ดินที่เคยได้มาโดยไม่ต้องเสียเงิน เพราจะนำจากจะมีข้อจำกัดเกี่ยวกับอาชญากรรม แล้ว เงินที่ช่วยในการชุดคลองไม่ใช่น้อย มีจำนวนถึง 32,752 บาท ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รัฐบาลประสบความสำเร็จในการขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้กรังว่างของออกใบได้ตามที่ต้องการ จะเห็นได้ว่า ในกลางปีพ.ศ. 2423 ราชภูมิหลายพันครอบครัวได้เข้าไปทำการเพาะปลูกตลอดแนวสองฝั่งคลอง ทั้งคลองประเวศบุรีรัมย์และคลองแยก⁶⁶

คลองที่รัฐบาลชุดตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ชุดทางฝั่งตะวันออกและตอนบนของสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น ความจริงแล้วขณะที่มีการชุดคลองประเวศบุรีรัมย์ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ก็มีการชุดคลองทวีัพนา และราภิรมย์ ทางฝั่งตะวันตกเช่นเดียวกัน แต่ที่แยกกล่าวฝั่งตะวันออกห้ามดเสียก่อน เพื่อไม่ให้สับสน

คลองทวีัพนา ชุดเมื่อพ.ศ. 2421 และชุดแล้วเสร็จในปีเดียวกัน ชุดเพื่อแก้ความตื้นเขิน ของคลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญ คลองนี้ได้แก้ปัญหาการคมนาคมแล้วบังขยายเป็นที่เพาะปลูกได้อกทางหนึ่งด้วย คลองนี้สามารถถูกปิดพื้นที่ สองฝั่งคลอง เพื่อการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นถึง 27,200 ไร่⁶⁷

อย่างไรก็ตาม การที่จะให้กระแสน้ำในคลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญไหลแรง และลึกอยู่เสมอ จะต้องระบายน้ำจากแม่น้ำท่าจีนให้หลงสู่คลองทั้งสองสายนี้ ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชุดคลองราภิรมย์ เป็นผลทำให้คลองที่กล่าวถึงนี้ นอกจากจะมีน้ำไหลแรง แล้วยังช่วยให้ราชภูมิอยู่ในบริเวณนี้มีน้ำจืดจากแม่น้ำท่าจีนใช้อย่างทั่วถึงอีกด้วย ได้พื้นที่น้ำยืน เข้าไปสองฝั่งคลองฝั่งละ 40 เส้น จำนวน 43,200 ไร่⁶⁸

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์ในพ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2421 จำนวนเพียง 10 ปี พระองค์โปรดฯ ให้ชุดคลองถึง 5 คลอง ที่เป็นเช่นนี้ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว ภาระการค้าข้าวของไทยจะเพื่องเรื้อรังมาก ประมาณการส่งออกเพิ่มขึ้นจาก 1,870,000 หาบ ในช่วงพ.ศ. 2412 ถึงพ.ศ. 2417 เป็น 3,530,000 หาบ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 93% ในช่วงปีพ.ศ. 2418 ถึง พ.ศ. 2422 แสรวงราคายังคงขึ้นจากหาบละ 2.70 บาท ในช่วงปีพ.ศ. 2412 ถึง พ.ศ. 2417 เป็น 2.90 บาท ในช่วงพ.ศ. 2418-พ.ศ. 2422 แสดงให้เห็นว่าภาระการค้าข้าวมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการขุดคลอง เมื่อได้ทราบที่ภาระการค้าข้าวของไทยมีราคาดี รัฐบาลก็จะเร่งขยาย การผลิตข้าว โดยการขุดคลองอย่างมากมาย ตั้ง เช่น พ.ศ. 2419-2422 รัฐบาลขุดคลองถึง 4 คลอง⁶⁹

หลังจากที่ราชอาณาจักรของไทยเริ่มสูงขึ้นอีกด้วยหนี้ตั้งเดียวพ.ศ. 2428 ประมาณการส่งข้าวออก ขายต่างประเทศก็เข้มข้นขึ้นตามไปด้วย จาก 3,580,000 หาบ ในช่วงปีพ.ศ. 2423-พ.ศ. 2427 เป็น 5,320,000 หาบ ในช่วงปีพ.ศ. 2428-พ.ศ. 2432 ภาระเช่นนี้ทำให้รัฐบาลกระตือรือล้น ที่จะเก็บภาษีเพิ่มนา ที่ดินขยาย ผลผลิตข้าวขึ้นอีกด้วยหนึ่ง ตั้งนั้นในพ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรง จัดปรับเปลี่ยน ให้ชุดคลองเบร็งขึ้น เพื่อเปิดพื้นที่กรี๊ดว่าง ปลูกเรือนและห้องน้ำ กับบ้านเรือน ขึ้นนี้ และช่วยในการคมนาคมต่อระหว่างแหล่งเชิงเทรา กับบ้านเรือนอีกด้วย และยังได้ นำจีดจากคลองบางขานกมาใช้ในคลองประเวศน์ริมแม่น้ำเจ้าพระยา พระองค์ทรงน้ำใจเคียงในถูก แล้ว เมื่อชุดคลองเสร็จแล้วพระองค์พระราชทานที่ดินนิมมูลย์เบร็งตั้งตระหง่านแก่พระเจ้าลูกฯ เชื่อ พระองค์เจ้าหมุนเฑววิไลลักษณ์ พระองค์เจ้าหมุนสุวภาคิณ์วิไลพรรณ และเจ้าจอมมารดาแพ 6,000 ไร่ ส่วนผู้ด้านตะวันออกต้องถูกลดสำคัญก็ให้ราชภูมิที่ออกเงินช่วยค่าบุญ คลองเป็นครึ่งของต่อไป⁷⁰

นอกจากนี้ในพ.ศ. 2446 รัฐบาลได้ชุดคลองอีก 2 คลอง ก็即 คลองนิยมยาตรา กับคลอง นิมลิงห์โดยคลองนิยมยาตราชุดตั้งแต่ตำบล เสือกินเนื้อถึงบางพลีน้อย ระหว่างเมืองสมุทรปราการ ได้เนื้อที่นาสองฝั่งคลอง 10,000 ไร่ สวนคลองนิมลิงห์โดยชุด ตั้งแต่คลองประวัติรัตน์ทางออก คลองเตยจุดประสงค์ของการขุดคลองนี้ เพื่อทดน้ำเข้าพื้นที่ของกรมพระคลังข้าวที่ นอกจากนี้ แล้วยังช่วยให้สวนหม่อนข่องกองช่างใหม และโรงเรียนราชวิทยาลัยมีน้ำจืดใช้อีกด้วย⁷¹

2. คลองที่บริบูรณ์

การที่ราชาก็ได้นิมมูลย์เบร็งสูงขึ้น เท่ากับเรารู้ได้อกชนาการดีหรือรู้ว่าที่ชุดคลอง ขยายที่ดินเพิ่มขึ้นเพื่อยังคง ด้วยเหตุนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงให้สัมมิทุนทรัพย์มาช่วยชุดคลองพัฒนาที่ดิน พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งเป็นพระบรมราชนัดดา

ของรัชกาลที่ 4 และเป็นผู้ที่สนใจกิจการด้านนี้มาก ได้ร่วมกับนายโยกิม แกรร์ซี วิศวกรชาวอิตาเลียน ประธานาธิการชี และนายym ตั้งเป็นบริษัทขึ้นชื่อว่า บริษัทบุตคลอง และคุณาสยาณ สนองพระราชดำริของพระองค์ และเพื่อดำเนินกิจการบุตคลอง ขายที่ดินต่อไป

บริษัทได้ตกลงทำสัญญากับรัฐบาล เดือนมกราคม 2431 โดยรัฐบาลยอมให้บริษัทผูกขาด การบุตคลองได้ห้ามพระราชทานเจ้ากรนานถึง 25 ปี ในการทำสัญญารั้งนี้ รัฐบาลยอมให้บริษัทมีอำนาจจะเลือกบุตคลองในที่แห่งหนึ่งแห่งใดได้ก่อนผู้อื่นห้ามพระราชทานเจ้ากร มีผลทำให้บริษัทมีอำนาจมากและเกินกำลังที่บริษัทจะทำได้ ส่วนรัฐบาลเองจะต้องระงับการบุตคลองตามทัวเมือง เสียหลายคลอง เพราะจะเป็นการละเมิดสัญญาได้ ซึ่งมีส่วนทำให้การพัฒนาบ้านเมืองหยุดชะงัก ตามไป ในสัญญารั้งนั้นบริษัทยังได้ประโยชน์อย่างอื่นอีกด้วย อาทิ ที่ดินสองฝั่งคลองที่คลองบุตคลองผ่านไป ยืนชั้นไปฝั่งละ 40 เส้น ตลอดทั้งลำคลอง สำหรับคลอง ๔ วา ถ้าเป็นคลอง ๖ วา ยืนชั้นไปฝั่งละ 30 เส้น ตลอดทั้งลำคลอง และยืนชั้นไปฝั่งละ 25 เส้น ตลอดลำคลอง สำหรับคลอง ๔ วา บริษัทได้ให้ประโยชน์ตอบแทนรัฐบาล 20% ของผลกำไรที่บริษัทจะได้รับ⁷²

การที่รัฐบาลยินยอมทำสัญญาระหว่างประเทศเช่นนี้ อาจพิจารณาได้ 2 ประการด้วยกัน ประการแรกนี้องจากภาวะการค้าข้าวของไทยที่นี่เดียวตั้งแต่ พ.ศ. 2428 และก้าวหน้าต่อไปอย่างมั่นคง ทำให้รัฐบาลพยายามพัฒนาที่ดินและบุตคลอง เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวสนองความต้องการของตลาด แต่เนื่องจากรัฐบาลไม่มีทุนเพียงพอจึงต้องเชิญชวนให้เจ้าหน้าที่ราชการที่มีทุนทรัพย์มาดำเนินการแทน โดยรัฐบาลให้สิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดิน 2 ฝั่งคลอง และมีอำนาจจัดซื้อขายได้อย่างเต็มที่ เป็นการตอบแทน pragmatically ในระยะแรกไม่มีช้าราชการหรือเจ้าหน้าที่มีทุนทรัพย์กล้ามาลงทุน เพราะต้องลงทุนมาก และไม่แน่ใจว่า จะได้ทุนคืน จึงไม่สำเร็จตามที่ต้องการ ดังนั้นเมื่อมีผู้เสนอตัวเข้ามารับภาระอันนี้แทนรัฐบาล ก็ยอมเป็นที่พึ่งพาใจของรัฐบาลอย่างยิ่ง และคงมีส่วนทำให้รัชกาลที่ 5 ยินยอมอะลุ่มอะล่วยในข้อสัญญาที่ทำกับบริษัทอย่างมาก อีกประการหนึ่ง อาจจะเป็นเพราะความสมัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างพระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทำให้พระองค์จำเป็นต้องทรงช่วยเหลือโดยปริยายก็เป็นได้⁷³

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ได้คลองเพิ่มขึ้นมากมายและรวดเร็วกว่า รัฐบาลบุตคลอง โดยรัฐบาลไม่ต้องลงทุนเลย เพียงแต่ว่ารัฐบาลต้องค่อยแก็บัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่บริษัทร้องเรียนมาเท่านั้น

ในพ.ศ.2433 บริษัทได้ขุดคล่องสายใหญ่เป็นสายหลักเป็นสายสำคัญ เป็นคลองแรก เรียกว่า คลองรังสิตประยุรศักดิ์ ขุดตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยา ลง แขวงบ้านใหม่ แขวงปทุมธานี ไปออก แม่น้ำน่านครนายก ที่ตำบลบางปลากดหัวคราวย ยาว 1,929 เส้น 10 วา กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก ต่อมา ในพ.ศ.2436 บริษัทก็ขยายพื้นที่การขุดคล่องให้กว้างขวางออกไปอีก โดยขุดคล่องซอยจาก คลองรังสิตฯ ทั้งฝั่งเหนือและฝั่งใต้อีกฝั่งละ 20 คลอง รวมเป็น 40 คลอง

การขุดคล่องของบริษัทประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้เป็นอย่างดี บริษัท สามารถขายที่ดินจนไม่พอ กับความต้องการของผู้ที่ต้องการที่ดิน ทั้งนี้เนื่องมาจากความต้อง การข้าวในช่วง พ.ศ.2438 ถึง พ.ศ.2442 มีข้อบัญญัติระดับสูงและก้าวหน้าไปอย่างมั่นคง ราคาข้าวที่ เนยิบสูงขึ้นจาก habitual 4.60 บาทในช่วงพ.ศ.2438 - พ.ศ.2442 เป็น 5.50 บาท ในช่วงพ.ศ.2443 - พ.ศ.2447 นับว่าเป็นตัวเลขที่ทำให้ชาวนาปาราณนาที่นาเพื่อเพาะปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี ความต้องการ ที่นาจึงอยู่ในระดับสูงมาก แม้ว่าราคาก็จะแพงขึ้นก็ตาม⁷⁴

ผู้ต้องการที่ดินของบริษัทมี 2 ประเภท คือ พวกรที่ไม่ทำงานและพวกรที่ต้องการทำ ประภาก แรกนั่นส่วนใหญ่เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรุงเทพฯ ใกล้ชิดกับรัฐบาลจึงรู้ข่าวราษฎรต่าง ๆ เกี่ยวกับการ ซื้อขายที่ดินเป็นอย่างดี และมีเงินทุนสูง ทำให้สามารถเลือกซื้อที่ดิน ไว้ก่อน เป็นพวกรที่ต้องการที่นา ไว้เพื่อให้คนอื่นเช่าทำนาหรือขายเอากำไรในอนาคต ซึ่งสามารถขายได้ในราคากูง โดยที่เก็บไว้ใน นานนัก ส่วนพวกรที่ต้องการทำนา เพื่อเลี้ยงชีพอย่างแท้จริง นอกจากจะไม่มีเงินสดที่จะซื้อ แล้ว ยังไม่ค่อยได้ทราบข่าวราษฎรเรื่องการซื้อขายที่ดินอีกด้วย จึงมักจะซื้อได้หลังผู้อื่นแล้ว ได้ที่นาไม่ ค่อยดีนัก คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องเช่าคนอื่นทำมากกว่า⁷⁵

รัฐบาลยอมให้สัมปทานแก่บริษัทขุดคล่องแล้วสามปี เป็นเวลาถึง 25 ปี ด้วยหวังว่า การขุดคล่องสายต่าง ๆ จะช่วยให้การเพาะปลูกการค้าขายและการคมนาคมในแถบนี้เจริญรุ่งเรือง ขึ้น แต่ผลที่ได้รับปรากฏว่าไม่สมบูรณ์ และยืนนานตามที่ต้องการ ชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ดี เพียงระยะแรกที่ขุดคล่องเท่านั้น หลังจากนั้นชาวนาจะขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ เพราะคลองดัน เขิน และขาดน้ำ ทั้งนี้น่องจากไม่มีระบบการหดห้ามน้ำที่ดีพอ จึงอยู่บริษัทได้ทำประดุจและทำ แบบขึ้นหลายแห่ง แต่ก็กักได้แต่น้ำฝนที่ตกลงมาในบริเวณนี้และที่ไหลมาจากการที่สูงลงมาเท่านั้น ถ้าป้อนน้ำลงในคลองน้อยกว่าปกติ น้ำในแม่น้ำจะน้อยไปด้วย ซึ่งทำให้คลองที่บริษัทขุดขาดน้ำ ไปด้วย ทำให้ตื้นเขินเป็นช่วงเป็นตอนขึ้นมา น้ำที่ขังอยู่ก็จะหมักหมมมีสารออยใช้ดีมิ กินไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ไม่เพียงแต่ชาวนาจะขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้เท่านั้น แม้การคมนาคมก็ทำไม่ได้ ที่เป็น เช่นนี้ เพราะบริษัทไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะช่วยเหลือให้มีการชลประทานที่ดีพอสำหรับการทำนา

บริษัทต้องการเพียงเพื่อชุดคลองเข้าไปในป่าแล้วถือสิทธิ์ในที่ดิน 2 ฝั่งคลอง เพื่อขายที่ดินเอกสารไว้จากราชภูมิเท่านั้นเอง คลองที่บริษัทขุดเจึงเป็นแต่เพียงเส้นทางคมนาคมให้ราษฎรเข้าไปลงทุนลงแรงบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่นาขึ้นมาเท่านั้นเอง จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 ชาวนาทำนาได้ไม่สมบูรณ์หนื่นนอนอย่างเก่า เพราะขาดน้ำถึงกับพากันอพยพไปหาที่ทำการใหม่ ในที่สุดรัฐบาลต้องห้ามคลองรีพัฒนาศักดิ์เพื่อระบายน้ำจากแม่น้ำป่าสักเข้าบริเวณคลองรังสิต เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำและจัดให้มีการชลประทานที่แท้จริงต่อไป⁷⁶

3. คลองท่อน้ำยาให้ออกชนชุดเป็นรายๆ ไป

นอกจากนี้ยังมีคลองที่รัฐบาลอนุญาตให้ขุดเป็นรายๆ ไปอีกหลายราย คือจะมีผู้มาขอเข้าซื้ออุกเงินหัวดินค่าชุดคลอง เพื่อต้องการที่ดินเป็นการตอบแทน รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมgeführtยกเมกล้าเจ้าอยู่หัว ก็อนุญาตหลายราย เช่น คลองหลวงแฟฟ คลองนีห่วงแห่งกรมการเมืองนครเชียนขันธ์เป็นผู้ชุดพร้อมกับราชภูมิลงซื้ออุกเงินช่วยในการขุดคลองในพ.ศ.2431 ได้เนื้อที่ 33,750 ไร่⁷⁷ ในปีเดียวกันนั้นพระยาสี虹ชาติโขชุดคลองอุดมชลจร ได้เนื้อที่นา 20,625 ไร่ พ.ศ.2433 พระยาดำรงราชพลขันธ์ได้ชุดคลองเชริญ ได้เนื้อที่นา 33,750 ไร่ ในปีเดียวกัน รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้พระราชภานุสิริ ชุดคลองพระราชภานุสิริ ได้ที่นาจำนวน 40,000 ไร่⁷⁸ พ.ศ.2435 พระยาบวรราภิสิงหนาท(เจ็ก) ได้รับอนุญาตให้ชุดคลองพระยาบวรราภิสิงหนาท บังคับบัญชาพารบุรุษอาสาที่รับราชการอยู่ในเมืองไทย ท่านเห็นว่า ทหารบุรุษที่อยู่ในไทยมาก่อนมาก และไม่มีที่จะทำมาหากิน จึงร้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุดคลอง เพื่อเปิดที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่นาขึ้นมา ชาวบุรุษจะได้อasaki เป็นที่เพาะปลูกต่อไป พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยกับความคิดของพระยาบวรราภิสิงหนาท ให้สมบูรณ์แบบ ผู้เป็นนายกองมณฑลรับราชการอยู่ในไทย ชุดคลองนางพลีใหญ่

4. การบำรุงพัฒนาข้าว

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการส่งเสริมการทำนาปลูกข้าวในรูปแบบเชิงวิชาการมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะข้าวของไทยได้กลับเป็นสินค้าออกที่สำคัญเพิ่มขึ้นเรื่อยมาตั้งแต่มีการเปิดประเทศขายข้าวให้กับชาวต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 ครั้นมาถึงช่วง พ.ศ.2439 ข้าวของไทยเริ่มตกต่ำ เนื่องจากมีภัยหาที่พัฒนาข้าว ลั่นน้ำทางราชการจึงจำเป็นต้องแก้ไขและส่งเสริมตลอดจนยกระดับข้าวให้มีคุณภาพดีขึ้น

เหตุที่จำเป็นจะต้องปรับปรุงพันธุ์ข้าวนั้น เพราะพันธุ์ข้าวของไทยในสมัยนั้นตกต่ำลงอย่างไม่ควรจะเป็น เมื่อเทียบกับข้าวของต่างประเทศแล้ว ข้าวไทยจะมีคุณภาพและขายได้ราคาต่ำกว่ามาก ทั้งนี้เพราะข้าวไทยมีหล่ายพันธุ์ หล่ายขนาดปะปนกัน ต่างประเทศจึงตีราคาข้าวให้ในขั้นต่ำ แต่เมื่อต่างประเทศซื้อไปแล้วก็เอาเข้าเครื่องคัดแยกเอาข้าวเมืองๆ ไปปนขายเป็นข้าวอย่างดีของอินเดีย ส่วนข้าวที่เหลือคัดแล้วเอาไปขายในนามข้าวไทย⁷⁹

ทางการไทยก็พบสาเหตุที่ทำให้พันธุ์ข้าวไทยตกต่ำ ซึ่งมีมากมายหลายประการ เช่น การขาดวิธีการเพาะปลูกที่ดี ขาดการคัดเลือกพันธุ์ดี กำลังคนที่ใช้ในการเพาะปลูกมีไม่เพียงพอ ทำให้ขาดการดูแลรักษาสัตว์ข้าวที่ปลูกไว้ ตินฟ้าหากาดໄไปค้อยอ่อนวย ปีได้ฝนแล้งก็ต้องปลูกข้าวหลาย ๆ ครั้งลงในเดือนเมษายนเดือนเดียว เพราะข้าวที่ปลูกไว้ต่อเดือนจะเสียตายไป ดังนั้นจึงทำให้เกิดพันธุ์ข้าวที่คละปนกัน ชาวนาเย็นก็ยังไม่เห็นความสำคัญในการเลือกพันธุ์ข้าว นอกจากนั้นยังมีปัญหามากจากพ่อค้าข้าวและโรงสีข้าว ที่ทำให้คุณภาพของข้าวตกต่ำ ทั้งนี้จะเห็นได้จากที่หน่อมราชวงศ์สุวพรรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้จัดการบริษัทขุดคลองและนาสยามได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้ข้าวไทยมีคุณภาพต่ำว่า

...แต่ปัจจุบัน 3 ปีสกัดที่แล้วมา นี่ พอกพ่อค้า
แอดเจ้นของโรงสีไฟฟ้า เสียงว่า เข้าในประเทศไทยที่
เหมือนแต่ก่อน คือสีแล้วมาก ไม่ได้เนื้อ แผลเม็ด
เข้าก็ไม่ลุก ไม่ทน ก็ต้องทุกที่ โดยเหตุความที่เป็น
นาแล้ว พระพักเรือพ่อค้าที่รับซื้อเข้าที่ไม่ไป
กับเข้าที่ไม่ได้ราคาน้ำ เป็นต้น ที่คอกองรังสิต ได้
เห็นไปตั้งปีแล้วเที่ยวซื้อเข้าในเมืองกรุงฯ
เมืองกรุงฯ มาก ปะปนระหว่างกันขึ้นหนึ่งแล้ว
ครั้นมาในกรุงเทพฯ แผลคล่องพดุงพัชรบรรวนมี
เรือถ่ายหล่ายแพ่ง หล่ายคำนส ขายคละปะปนกัน
ไปอีกขึ้นหนึ่ง เพราะฉะนั้นเข้าจึงได้เสียนมูล์ ไม่
ทนทนทน ตั้งหล่ายเป็นแล้ว...⁸⁰

ตัวอย่างหลักฐานที่แสดงว่า dinพื้นที่ของมีอิทธิพลต่อพันธุ์ข้าว กล่าวคือ ถ้าปีได้ฝนแล้งจะทำให้ข้าวเลวลง ดังเช่นเมื่อคราวที่เกิดฝนแล้ง ในปี พ.ศ.2439

...เมล็ดพรมเข้า ได้ปะปนในที่น้ำดีๆ ด้วย
การทำนา ไม่ใช่สังคม ต้องปลูกข้าวปููกมาก
คือ ได้เกษตรวัน ไว้แล้ว มีที่ดินดีรับประทานเสีย
บ้าง ปูหนีบบ้าง น้ำท่วม ฝนแล้งบ้าง ต้อง
ห่วงห้ามอง ไปจนหมดเข้าปููก ต้องใช้เข้าที่
เก็บ ไว้รับประทาน ซึ่งมีพรมเข้าปะปนกันนา
ห่วงหรือตกกล้าบทเข้าปููก บางแห่งที่ไม่
มีก็ต้องที่ยวหินยืมเข้านา จึงได้พรมเข้าที่
ปะปนเหมือนกัน⁸¹

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ นี้ ถูกทำให้ต้องรีบแก้ไขโดยเร็ว ดังนั้นหนทางแรกที่จะชักชวนให้ชาวนารู้จักสนใจในการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ก็ต้องเริ่มด้วยการหาพันธุ์ข้าวที่ดี มาประภวดพันธุ์ข้าว ขึ้น แต่ในการดำเนินงานเบื้องต้นนั้น เป็นผลงานของบริษัทชุดคลองและคุนาสยาม ซึ่งจัดขึ้นที่ ตำบลคลองรังสิต ในพ.ศ.2439 ทั้งนี้พระบรมราชโองการชุดคลองและคุนาสยามได้พิจารณาเห็นความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องเริ่มงานส่งเสริมการคัดเลือกพันธุ์ข้าวว่า “ถ้าไม่จัดการให้มีพรมเข้าที่สม่ำเสมอ ไม่ปะปน ทำเป็นพรมต่อไปแล้ว ผู้ที่มีกำลังก็คงใช้พรมเข้าที่มีติดนั่นต่อไป แต่ผู้ที่อัตตคัด ขาดสนใจ ไม่มีกำลังโดยมากหลายร้อยส่วน ก็หาพรมเข้าปููกที่ดีไม่ได้ จำเป็นต้องใช้เข้าปะปนทำเป็นพรมต่อไป เข้าก็ยังจะไม่คืนดี”⁸² บริษัทจึงได้คิดจัดหาพันธุ์ข้าวที่ดีหลายชนิดมาให้แก่ ราษฎร โดยจัดทำชื่อมาจำนวนหนึ่งแล้วแจ้งให้ผู้ที่มีข้าวเมล็ดโดยนำมาประภวดประชันกัน ถ้าข้าวของใคร ที่ชื่นชอบจะได้รับรางวัล 40 บาท ก็ได้มีผู้นำข้าวมาประกวดเป็นจำนวนมาก มีพันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ หลายชนิด ทางบริษัทได้ตรวจตัดสินและมอบรางวัลให้

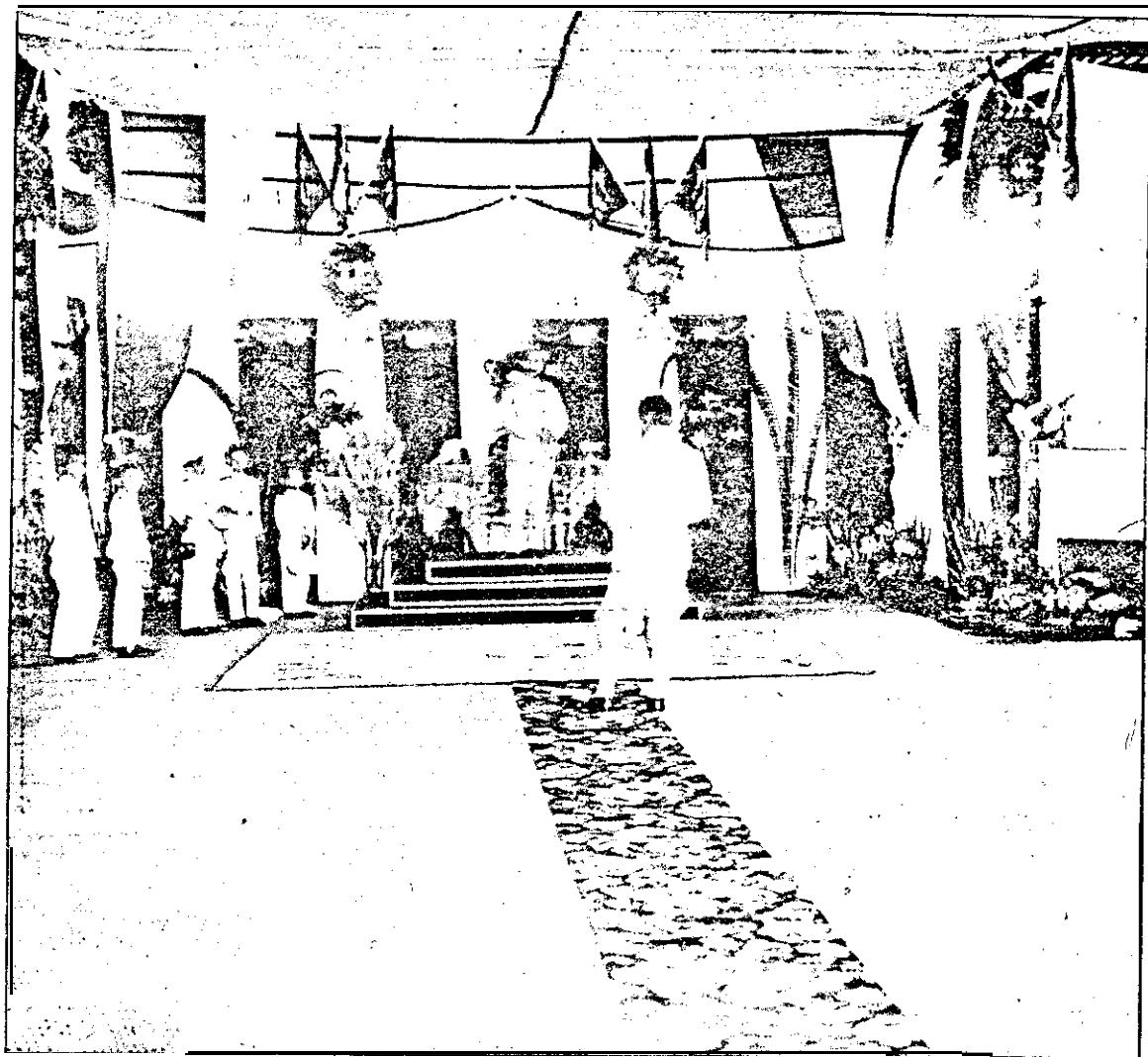
นี่เป็นการเริ่มต้นของหน่วยงานเอกชน และผู้จัดการบริษัทแห่งนี้ ได้เสนอความเห็นต่อ เสนอดีกรีกระทรวงเกษตรว่าควรจะได้มีการประภวดพันธุ์ข้าวขึ้น เพราะที่บริษัททำนั้นแค่ที่ รังสิต ผลจึงยังไม่ได้ข้าวพันธุ์ที่ดีมาก เข้าใจว่าที่ตำบลอื่น ๆ คงมีพันธุ์ข้าวที่ดีกว่าอีกมาก จึง prerar แผนจะให้ห้ามราชการเป็นฝ่ายจัดการประภวดเสีย ทางกระทรวงเกษตรว่าด้วยการก่อปีชัดข้องและ เริงทะนุบำรุงพันธุ์ข้าวด้วยการจัดประภวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่เมืองธัญญบุรี ขณะทดลองเทพบุตร ใน วันที่ 1 มีนาคม 2450 ในการประภวดครั้งนี้ ข้าวที่ชื่นชอบได้รับรางวัลถึง 400 บาท โดยกระทรวง เกษตรว่าด้วยการได้ประกาศให้ชาวนาในมณฑลกรุงเทพฯ ทราบทั่วทั้ง และจัดหาพันธุ์ข้าวมา ประภวด ผลปรากฏว่ามีผู้นำพันธุ์ข้าวมาประภวดถึง 724 คน รวม 503 พันธุ์ แต่มีชื่อข้าวกันอยู่

บัง ถ้าจะนับรายชื่อพันธุ์ข้าวได้ถึง 165 ชือ มีกรรมการพิจารณาตัดสิน 14 คน ประกอบด้วย ข้าราชการ พ่อค้า ชาวนา เจ้าของโรงสีไฟ โดยมี ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อุชรา เป็นประธานกรรมการ หลักเกณฑ์ในการพิจารณา มี 10 ประการคือ ขนาดใหญ่ เนื้อขาว เนื้อข้าว ขาว เปลือกบาง ปลอกบาง เนื้อข้าวมีมัน เมล็ดเสมอ กัน น้ำหนักมาก เมล็ดงามพร้อม ผลการ ประกวดปรากฏว่า ข้าวที่ชนะเลิศคือ “ข้าวปั่นทอง” ของนายอึ้ยม ผู้ใหญ่บ้านทำในทุ่งคลอง ซอย 5 อำเภอลำลูกกา แขวงเมืองรัตนบุรี ในการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนี้ เสนอบเดี๋ยวรวม มหาตต์เทยและครอบครัวมาเป็นประธาน และมีข้าราชการ พ่อค้า ชาวนาทั่วไทย จัน และต่าง-ประเทศ มาชมงานเป็นจำนวนมาก⁸³

ในปีต่อมากระทรวงเกษตริการ ได้จัดประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศไทย ที่วัดสุทธโน-เทพราราม ในระหว่างวันที่ 12-18 มีนาคม พ.ศ.2451 ในการประกวดครั้งนี้ รัฐบาลได้ ประกาศให้มณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศได้ส่งพันธุ์ข้าวมาประกวด รัฐบาลออกค่าใช้จ่ายในงานนี้ถึง 20,000 บาท รวมทั้งค่ารางวัลประมาณ 3,000 บาท ได้มีห้างร้านชาวต่างประเทศนำเครื่อง สีข้าวและเครื่องจักรไถนามาแสดงด้วย ในโอกาสนี้พระบาทสมเด็จพระปูลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ ไปทอดพระเนตรด้วย และตรัสเตือนกระทรวงเกษตริการว่า

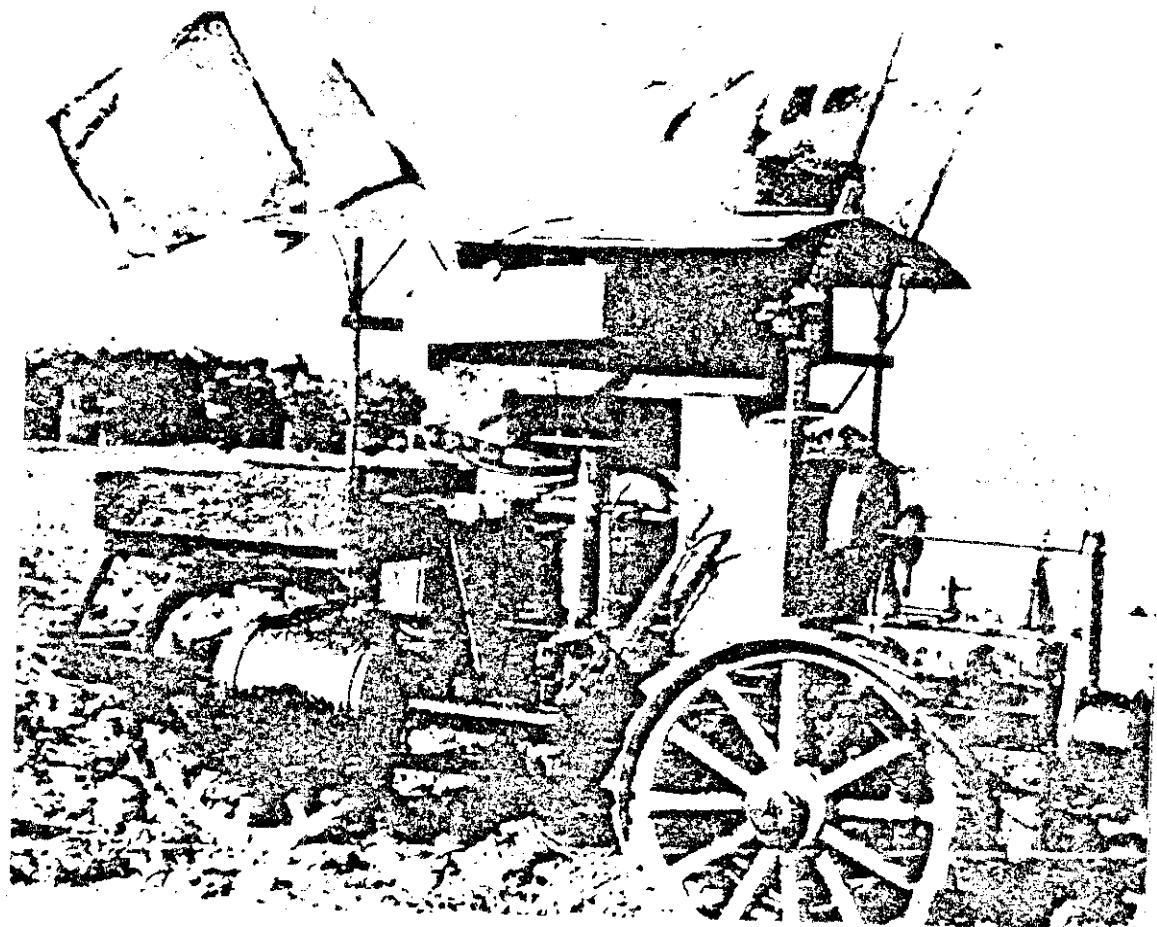
...การแสดงพรรดาข้าวเป็นทางดี ควรจะให้มีต่อไป
แต่ควรจะคิดให้เป็นประโยชน์จริง และเป็นรูปการที่จะ
ดำเนินไปได้ อย่าให้เป็นการขอมรงกัน ขายผ้าอา
หน้ารอดกว่า พอยืนข้อว่า ได้นำรุ่งการค้าขายโดยทาง
แสดงพรรดาข้าวท่านนั้น⁸⁴

การประกวดพันธุ์ข้าวเกียจไม่หยุดแค่ปี พ.ศ.2451 ในปี พ.ศ.2453 รัฐบาลได้ขยายงาน ประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นอีกครั้ง เป็นงานใหญ่กว่าครั้งก่อน ๆ เรียก “งานแสดงกสิกรรมและพาณิชย การ” ขึ้นที่วังสรรปatumwan ในระหว่างวันที่ 9-27 เมษายน 2453 การประกวดครั้งนี้มีสาระว่างขาว กว่าครั้งก่อน ๆ กล่าวคือ นอกจากจะได้มีการประกวดพันธุ์ข้าวแล้ว ยังมีการประกวดผลไม้ ประกวดรังไหมและเต้นไหม ประกวดสัตว์พาหนะและปศุสัตว์ และประกวดเครื่องจักรทำงาน ด้วย การจัดงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยการครั้งนี้เป็นงานที่ยิ่งใหญ่และมีประชาชนไปชมเป็น จำนวนมาก รัฐบาลได้จัดให้มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชยการอีกครั้งใน พ.ศ.2454 สมัย รัชกาลที่ 6 หลังจากนั้นมา รัฐบาลก็ได้เปลี่ยนนโยบายใหม่ แทนที่จะจัดการแสดงและประกวด ที่กรุงเทพฯแห่งเดียว รัฐบาลก็ได้กระจายงานให้มณฑลต่าง ๆ รับไปจัดทำ⁸⁵

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดงานการแสดงกิจกรรมแลพานิชการ
ครั้งที่ 1 ณ สรรปทุม (ไกลส์แยกราชประสงค์ในปัจจุบัน) เมื่อ ร.ศ.129 (พ.ศ.2453) ในปลาย
รัชกาล

จากเทพธุ ทับทอง, กรุงเทพฯ นอดดิต (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบันติต,
2522), หน้า 196

ความยินดีคันแรก ๆ ของเมืองไทย ที่หมู่บ้านราชวงศ์สุวัพรรณ์ นำมาใช้งาน และมา
ร่วมแสดงในงานการแสดงกลิกรรมและพานิชการ ครั้งที่ 1

จากเทพชัย ทัมทอง, กรุงเทพฯ ในอดีต(พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบันพิตร,
2522), หน้า 198

ผลจากการเปิดประการพันธุ์ข้าว คุณเมื่อนจะเป็นที่น่าพอใจ เพราะเจ้าพระยาวงษานุประพักษ์ เสนนาบดีกระทรวงเกษตรธาราธิการได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินทรง เปิดงานแสดงกิจกรรมและพาณิชการ ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2454 ว่า

...การแสดงกิจกรรมและพาณิชย์การในศก 129 (พ.ศ. 2453)

ที่เดือนมีนาคมปีที่แล้ว ที่เชิงสะพานปะตูญ ให้ใน
การแสดงในศกนี้ น้ำข้าวแล้ว ด้วยสรรพสัญญาหารต่าง ๆ
ที่รัฐบาลคิดจะบำรุงให้เรียบดีขึ้น มีข้าว เป็นต้น
พันธุ์ข้าวต่าง ๆ ที่มีผู้ส่งมาแสดงในคราวนี้ ถึงแม้ว่า
จะมีจำนวนน้อยกว่าในการแสดงคราวที่แล้วมาก็จริง
แต่พันธุ์ข้าวต่าง ๆ ที่ส่งมาแสดงในครั้งนี้ ล้วนเป็นพันธุ์
ที่ดีกว่าที่ส่งมาแสดงในศก 129 ทั้งสิ้น ซึ่งกระทำให้
เห็นได้ว่า ชาวนาของเรามีพากันเริ่มเข้าใจวิธีปลูกข้าว
ดีขึ้น ด้วยพันธุ์ข้าวที่ส่งมาแสดงในครั้งนี้ ล้วนเป็นข้าว
อย่างดี ใกล้กับความต้องการของตลาดข้าวในนานา
ประเทศ邦ทั่วโลก⁸⁶

ผลงานของกระทรวงเกษตรธาราธิการในการช่วยเหลือชาวนาในเรื่องพันธุ์ข้าว นอกจากจะจัด ประการพันธุ์ข้าวและเผยแพร่พันธุ์ข้าวที่ดีให้ราชภารträบแล้วยังได้จัดซื้อพันธุ์ข้าวค่าโรไรนา เข้ามาแจกจ่ายให้ราชภารträบทำการเพาะปลูก เพราะข้าวพันธุ์นี้ปลูกที่เมืองอเมริกา มีจำนวนอยู่ใน ยุโรป เป็นข้าวเกรดดีที่สุดจัดเป็นลำดับที่ 1 นอกจากนี้ยังได้จัดส่งพันธุ์ข้าวไทยไปประเทศไทยที่ญี่ปุ่น ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 และต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 รัฐบาลได้ตั้งสถานีทดลองปลูกข้าว ขึ้น เพื่อทดลองและขยายพันธุ์ให้ราชภารträบทำการเพาะปลูกต่อไป แต่เนื่องจากว่าในสมัยนั้น รัฐบาลได้หันไปเอาใจใส่ในด้านการออกหนี้สือรับรองกรรมสิทธิ์ที่دينมากขึ้น จึงทำให้งานด้านส่งเสริมการเพาะปลูกลดความสำคัญลงไป⁸⁷

ก. ด้านเครื่องมือที่ใช้

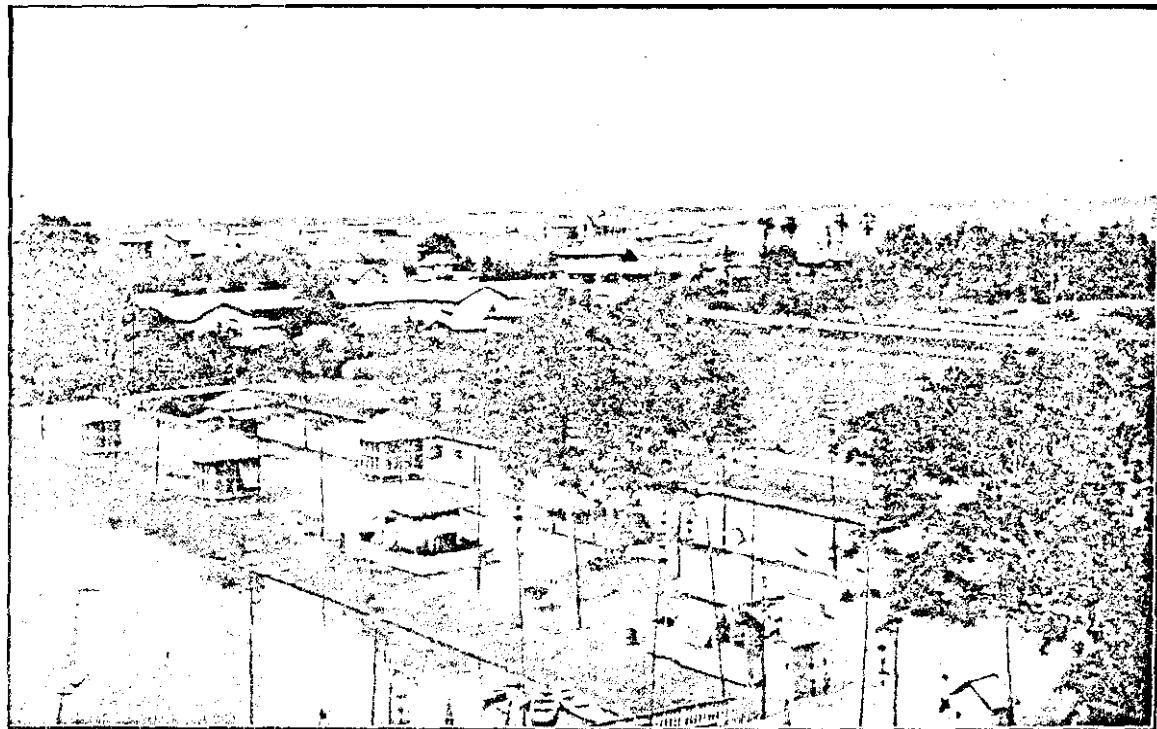
งานนี้เริ่มต้นก็ไม่ใช่งานของรัฐบาลอีกเช่นเคย แต่เป็นผลงานของเอกชน ได้เริ่มทำเครื่องมือ ไถนาที่ทุนแรงและทำการเพาะปลูกได้ในปริมาณที่มากขึ้น ไถที่ได้มีผู้นำเข้ามาทดลองใช้แล้ว หลายแบบ ส่วนมากใช้กับเครื่องจักรไอน้ำ ในพ.ศ. 2450 บริษัทกิจกรรมสยามได้ให้วิศวกรที่มีความ เข้าใจดีเกี่ยวกับการทำนาในประเทศไทย ออกแบบหัวเครื่องไถนาที่ใช้เครื่องยนต์ในประเทศไทย

ยุโรป บริษัทนี้จึงได้สั่งเครื่องไถนาจากประเทศอังกฤษเครื่องหนึ่ง เครื่องไถนาเครื่องนี้มีพร้อมทั้ง เครื่องไถ เครื่องคราด และเครื่องหยุดข้าวด้วย รถยกสำหรับลากไถนาชนิดนี้เป็นเครื่องยนต์ที่ใช้ น้ำมันขันดาด 50 แรงม้า แต่มีอุบัติเหตุได้นำเครื่องยนต์ชนิดนี้เข้ามาทดลองใช้แล้วปรากฏว่า เครื่องยนต์ชนิดนี้สามารถไถในบริเวณพื้นดินที่แห้งได้ผลดี แต่เครื่องยนต์มักจะเสียบ่อย ๆ เพราะอาการร้อน⁸⁸

ในรายเดียวกันกับที่บริษัทกลิกรรมสยามได้นำเครื่องยนต์ไถนาเข้ามาทดลองนี้ ชาวเยอรมัน ซึ่ง นายบัว เกนเซ่น ได้นำเครื่องทำการเพาะปลูกที่ใช้แรงเครื่องจักรไอน้ำเข้ามาทดลองใช้ในทุ่ง หลวงรังสิตเหมือนกัน เครื่องทำนาด้วยเครื่องจักรไอน้ำมีน้ำหนักมาก ซึ่งพื้นดินห้องทุ่งของราษฎร ไม่ได้ การที่จะให้เครื่องล้อไปบนพื้นดินก็จะติดขัดไม่สะดวก จำเป็นต้องคิดว่างเรางเหล็กสำหรับ เสื่อนเครื่องจักรไปในที่ต่าง ๆ จึงจะเป็นการสะดวก เครื่องจักรไถนาชนิดนี้ ถ้าไถในขณะที่ดินแห้ง น้ำจะไถได้ประมาณ 30-50 ไร่ ในเวลา 12 ชั่วโมง แต่ถ้ามีฝนตกดินอ่อนบ้างแล้วจะไถได้ถึง 80 ไร่ ในเวลาเดียวกัน เจ้าพระยาวงชานุประพัทธ์ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการทดลองใช้เครื่องไถนา แบบนี้ว่า

...ส่วนคนงานที่จะต้องใช้สำหรับเครื่องจักรนั้น เครื่องหนึ่งต้องใช้ไม่น้อยกว่า 13 คน กับคนระวังเครื่องคนหนึ่ง ระวางไถ 4 คน ตักน้ำขันฟัน 2 คน รวม 2 เครื่อง ต้องใช้คนประมาณ 40 คน เครื่องจักรไถนาชนิดนี้ตามที่ได้เห็นมา เมื่อกำลังทำนาอยู่นั้นก็เชื่อว่าจะทำการไถได้ดี แต่ถ้านาหวนคิดคุ้ดแล้วก็เห็นว่า จะเปลือยเงินมากอยู่ จึงเห็นว่า ถ้าปลูกแต่ข้าวอย่างเดียวแล้ว ผลที่จะได้นั้น จะไม่คุ้นกับรายจ่าย...⁸⁹

ในรัชกาลที่ 5 นั้น เพียงแต่ได้มีการนำเครื่องหุ่นแรงต่าง ๆ เข้ามาทดลองใช้ ยังไม่ได้นำมาใช้อย่างแพร่หลาย เนื่องจากเครื่องจักรนั้นในครั้งนั้นนอกจากจะมีราคาแพงแล้ว ยังต้องลงทุน อีกมาก เครื่องจักรยังมีคุณภาพไม่ดีพอและเปลือยค่าโสหุยมาก

บริเวณงาน “การแสดงกสิกรรมและพาณิชการ” ครั้งที่ 2 ในต้นรัชกาลที่ 6 ส่วนการแสดงครั้งที่ 1 มีในปลายรัชกาลที่ 5 ถนนที่เห็นทางขวา มีอีคือ ถนนราชดำเนินปัจจุบัน และหลังคายาวที่เห็นໄก่กลับไป คือ โรงงานมักกะสัน

จากเทพชู ทับทอง, กรุงเทพฯ ในอดีต (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, 2522), หน้า 200

ในการปรับปรุงการทำงาน ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นในระหว่างพ.ศ.2444 ถึง พ.ศ.2462 เป็นผลมาจากการขยายตัวมากขึ้นของพื้นที่ที่ใช้ทำการล่าwiększื้นที่ที่ใช้ทำการได้เพิ่มมากขึ้นทุกปี จากนั้นที่ประมาณ 5.8 ล้านไร่ในพ.ศ.2393 เพิ่มขึ้นเป็น 9.2 ล้านไร่ ในพ.ศ.2448-พ.ศ.2452 และเพิ่มขึ้นเป็น 11.5 ล้านไร่ ในระหว่าง พ.ศ.2453 - พ.ศ.2457 ส่วนการปรับปรุงทางเทคนิคการปลูกข้าวนั้นยังไม่มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าว⁹⁰

3.3.3 การดำเนินนโยบายทางด้านการทำงานในสมัยรัชกาลที่ ๘

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการทำงานส่งเสริมช่วยเหลือชาวนาเกี่ยวกับรัชกาลนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการทำงานแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากภารัชกาลก่อนหน้านั้นเอง ก่อตัวด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมราชชนนี ทรงทราบความทุกข์ยากของชาวนาที่มีเรื้อรังมานานแล้ว ซึ่งพระองค์จะต้องดำเนินการแก้ไข ซึ่งจะเสนอความคุ้มครองไว้ระหว่างปัญหาและการแก้ไข ของรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ ๖ ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ชาวนาในสมัยนี้มีทุกข์หนักอนของการประกอบอาชีพที่ไม่ดี เริ่มต้นจากเรื่องปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดิน ปัญหาแรงงาน ปัญหาเรื่องพันธุ์ข้าวที่จะปลูก ปัญหาเรื่องน้ำฝน-น้ำท่า ปัญหาเรื่องการค้าข้าว ซึ่งคลุมถึงการเอาไว้เบรียบของพ่อค้าคนกลาง และการใช้มาตราชั่ง ตวง วัดที่ไม่ยุติธรรม รวมทั้งปัญหาการเสียภาษีที่แพงเกินไปด้วย

ก. เรื่องเกี่ยวกับที่ดิน

ปรากฏที่ดินที่ชาวนาทำการเพาะปลูก อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรก ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินเอง ประเภทที่สอง ชาวนาไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่เช่าผู้อื่นทำการเพาะปลูก และเสียค่าเช่าเป็นเงินหรือข้าวแล้วแต่จะตกลงกับเจ้าของที่ดิน นอกจากนี้ชาวนาอาจจะทำการเพาะปลูกในที่ของผู้อื่น โดยแบ่งครึ่งผลผลิตที่ได้ เช่นการทำนา เมื่อได้ข้าวจะแบ่งครึ่งกัน วิธีการทำงานแบ่งครึ่ง ชาวนาค่อนข้างเสียเบรียบ เพราะต้องเป็นผู้ลงมือทำงานเองด้วยความลำบาก นับตั้งแต่การเริ่มไถ ปรับที่นา ลงมือปลูกข้าว การเก็บเกี่ยวและการขนส่ง เป็นต้น⁹¹

ชาวนาที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่นทำการเพาะปลูกมักจะมีปัญหากับเจ้าของที่ดิน นอกจากนี้ ความไม่แน่นอนของเจ้าของที่ดิน ซึ่งชอบซื้อขายที่ดินเพื่อหวังกำไร ก่อให้เกิดปัญหาต่อผู้ที่ทำการเพาะปลูกในที่ดินแปลงนั้น เพราะไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร จึงไม่คิดที่จะปรับปรุงที่ดินให้ดีขึ้น ปัญหาเหล่านี้นับเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการประกอบอาชีพของชาวนา อย่างไรก็ตามแม้ว่า การปกครองตามระบบศักดินาของไทย จะเปิดโอกาสให้ผู้มีอำนาจและชุมชนทางไถเป็นเจ้าของที่ดินเป็น

ส่วนมาก แต่ราชฎรทั่วไปก็ยังมีโอกาสที่จะถือครองที่ดินได้ ซึ่งหลักเกณฑ์ในการถือครองที่ดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กำหนดในพระราชบัญญัติลักษณะออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.127 ตามมาตรา ที่ 59 กล่าวไว้ว่า

ถ้าผู้ใด ไปจับจองที่ดิน ซึ่งเป็นที่ว่างมิอยู่ในเขต
ท้องที่ที่ได้ออกโฉนดแผนที่แล้ว ให้ผู้นั้นนำ ไม้แก่น
หมายเลขที่ซึ่งจะของไว้ทุกหมุน และเขียนกำเน้น
ผู้ปักครองทำบันทึกห้องที่ซึ่งจะของฉบับจองนั้น พร้อม
ผู้ซึ่งปักครองที่ดินอยู่ใกล้ที่ซึ่งจะของ ไม่ต่ำกว่า
2 คน เป็นพยาน และทำเรื่องราวของห้องที่นั้นขึ้น
ต่อกรมการอำเภอ ผู้ปักครองห้องที่เรื่องราวนี้
ต้องลงชื่อกำเน้นและพยานรับ⁹²

เมื่อราชฎรไปจับจองที่ดินแล้ว รัฐบาลจะออกใบสำคัญให้ไว้เป็นหลักฐาน เพื่อแสดงการถือครองที่ดินนั้น ในสำคัญนี้ทางราชการออกให้เขียนใบเห็นใบเหยียบย้ำ ใบจอง และตราแดง เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากมีปัญหาเรื่องชavanaugh ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จึงได้มีการขยายการถือครองที่ดินให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะที่มณฑลภาคใต้ เช่น มณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ตและมณฑลปัตตานี เป็นต้น มีราชฎรทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมาขอจับจองที่ดินทำสวนมะพร้าว และทำสวนยางกันมาก รัฐบาลซึ่งกำลังร่างพระราชบัญญัติที่ดินขึ้นใหม่ แต่ยังไม่เสร็จทันใช้บังคับการจับจองที่ดินมณฑลภาคใต้ จึงได้ประกาศข้อบังคับ เพื่อออกใบเหยียบย่าซัวคราวให้กับราชฎร เรียกว่า ประกาศข้อมั่งคบซัวคราวสำหรับการเพาะปลูกสวนใหญ่ สมพักราชที่ ๒ แลนฯ ร.ศ. 129

หลักเกณฑ์ที่รัฐบาลให้ราชฎรจับจองที่ดินได้ปรากฏในสารตราว่าด้วยข้อบังคับการจับจองที่ดินทำการเพาะปลูกสวนใหญ่ สวนสมพักราช ที่ ๒ และที่นาจากกระทรวงเกษตรธารัฐการถึงข้าหลวงเทศานิบาลสำเร็จราชการมณฑลกล่าวไว้ว่า

ให้ข้าหลวงเทศานิบาลมณฑลตรวจมิประเทศไทย
ในท้องที่ต่าง ๆ ว่ามีที่ดินในท้องที่ใด จำนวนเท่าใด
ที่เหมาะสมกับการทำนาและปลูกพืชผล มะพร้าว
ยางพารา เพื่อหวังห้ามไว้ในอําเภอนั้น แห่งหนึ่ง
หรือหลายแห่งให้พอกับราชฎรในอําเภอนั้น โดย